

UTICAJ KRIZE NA TRŽIŠTE RADNE SNAGE I ŽIVOTNI STANDARD U SRBIJI

Gordana Matković

Boško Mijatović

Marina Petrović

Centar za liberalno-demokratske studije

Januar 2010

Izražavamo zahvalnost za finansijsku pomoć Svetskoj banci, posebno Akcionom planu za rodnu ravnopravnost Grupe Svetske banke i Poverilačkom fondu Odeljenja za međunarodni razvoj Velike Britanije koji je namenjen za podršku programskoj proceni siromaštva za Zapadni Balkan

Istraživanje je sprovedeno za potrebe Tima za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva u Kabinetu potpredsednika Vlade za evropske integracije

Zahvaljujemo se Vladanu Božaniću iz Republičkog zavoda za statistiku Srbije za saradnju na statističkoj obradi podataka

REZIME

Prelivanje finansijske i ekonomske krize u Srbiju odvijalo se po sličnom obrascu i praktično istovremeno kao u drugim zemljama u tranziciji. Nakon snažnog višegodišnjeg rasta bruto društvenog proizvoda od preko 5% godišnje, prvi znaci krize pojavili su se već u trećem kvartalu 2008. godine, kada je došlo do pada izvoza i industrijske proizvodnje. U prvoj polovini 2009. godine dolazi do realnog smanjenja bruto društvenog proizvoda po stopi od – 4%. Posebno je pogođena industrija, čija je proizvodnja smanjena za jednu petinu.

Smanjenje bruto društvenog proizvoda je posledica, kako smanjenja tražnje za srpskim proizvodima u svetu, tako i smanjenog priliva inostranog kapitala, što je smanjilo domaću tražnju. Iako se suočava sa brojnim strukturnim problemima, srpska ekonomija se nije urušila. To je posledica kako blagosti recesije u razvijenim zemljama i male izvozne zavisnosti Srbije, tako i podrške međunarodnih institucija i pojedinih poteza Narodne banke. Prema različitim procenama rast BDP-a u 2010. godini bi mogao da se kreće između 1 i 1,5%.

Karakteristike tržišta radne snage u Srbiji u periodu pre nastanka krize su bile nepovoljne - niska stopa ekonomske aktivnosti i zaposlenosti (neznatno iznad 50%) i visoka, ali opadajuća stopa nezaposlenosti (sa 20,8% u 2005. godini na 13,6% u 2008.). Istovremeno, svi indikatori su ukazivali na nepovoljniji položaj žena na tržištu rada. Tako je u 2008. godini stopa zaposlenost žena bila za 17 procentnih poena niža, a stopa nezaposlenosti za 3,9 procentnih poena viša, u odnosu na odgovarajuće stope muškaraca. Posebno visoke stope nezaposlenosti zabeležene su među mladima. Posmatrano po pojedinim velikim teritorijalnim celinama, nije bilo velikih razlika, ni u stopama zaposlenosti, ni u stopama nezaposlenosti.

Ukupna **zaposlenost** se, prema anketi o radnoj snazi (ARS), poslednjih godina kretala između 2,6 i 2,8 miliona, formirajući krivu „U“ oblika. U 2007. i 2008. godini je došlo do prekida višegodišnje tendencije smanjenja zaposlenosti, odnosno čak do njenog laganog rasta. U aprilu 2008. zaposlenost je dostigla 2,84 miliona. Među zaposlenima 658 hiljada je bilo angažovano u neformalnom sektoru ekonomije (23,3%). Žene su učestvovala u ukupnoj zaposlenosti sa nešto preko 2/5.

Pored niskog nivoa, nepovoljna karakteristika zaposlenosti u Srbiji je i stalno smanjenje zaposlenosti u modernom sektoru ekonomije, u tzv. “velikoj” privredi, a povećanje zaposlenosti na manje kvalitetnim povremenim i sezonskim poslovima, u poljoprivredi, među samozaposlenima (sitna trgovina, zanatlije) i sl.

Iako se **nezaposlenost** u Srbiji smanjivala u periodu pre nastanka krize, ona je još uvek bila na relativno visokom nivou. Broj nezaposlenih se smanjio od 720 hiljada u 2005. godini na 433,6 hiljada u aprilu 2008. Najveće smanjenje nezaposlenosti, koje je zabeleženo tokom 2008. godine značajnim delom se, međutim, duguje metodološkim razlozima. Pored toga, smanjenje broja nezaposlenih ne može da se oceni kao posebno pozitivan proces, pošto nije uvek praćeno njihovim zapošljavanjem, već prelaskom u kategoriju neaktivnih lica („obeshrabrenih“). Visok udeo, od preko 70% dugotrajno nezaposlenih je još jedna nepovoljna odlika nezaposlenosti u Srbiji.

Fleksibilnost tržišta radne snage je generalno niska, posebno u formalnom sektoru u kome vlada evropski sistem zaštite radnih mesta.

Zarade su brzo rasle tokom perioda 2001-2007. godina, pa je njihov rast dostizao i prelazio svake godine 10% realno na godišnjem nivou. Taj rast je bio znatno brži od rasta produktivnosti. Prema podacima ARS-a, tokom 2008. godine, realne zarade su se smanjile, delimično i usled metodološke promene, tj. isključenja zarade sa sporednog posla iz obračuna. Po drugom statističkom izvoru (RAD) zarade su i u 2008. godini realno porasle i to za 3,9%. Tokom čitavog posmatranog perioda zarade u Beogradu su bile znatno više nego u drugim regionima. Prosečne zarade muškaraca su bile veće od zarada žena, ali ta razlika nije bile velika – kretala se u posmatranom periodu od 11 do 15%.

U periodu pre nastanka krize životni standard u Srbiji obeležen je pre svega značajnim smanjenjem apsolutnog siromaštva. O tome svedoče podaci različitih istraživanja koja su sprovedena između 2002. i 2008. godine, kako na osnovu ankete o životnom standardu, tako i na osnovu ankete o potrošnji domaćinstva (APD). Prema podacima APD-a stopa siromaštva se smanjila od 8,8% u 2006. godini na 6,1% u prva tri kvartala 2008. godine. Dubina i oština siromaštva su takođe prepolovljene tokom posmatranog perioda.

Iako je 2008. godine još uvek postojala značajna razlika u nivou ruralnog i urbanog siromaštva, siromaštvo se tokom posmatranog perioda značajno smanjilo u ruralnim i mešovitim naseljima. Zapravo se može reći da se celokupno smanjenje siromaštva i dogodilo izvan urbanih područja, pošto je stopa siromaštva u urbanim područjima od 2006. godine ostala na nepromenjenom nivou. Stopa siromaštva u 2008. godini (Q1-Q3) se razlikovala po regionima i kretala se od svega 2,3% u Beogradu do 6,6% u centralnoj Srbiji i 8,4% u Vojvodini. Posmatrano u odnosu na druga dva regiona, smanjenje siromaštva u Vojvodini je bilo neznatno. Ovi podaci međutim moraju da se tumače sa oprezom, imajući u vidu specifične promene u uzorku koje su nastale 2007. godine, i koje su po svoj prilici uticale na prikazane regionalne razlike.

Tokom posmatranog perioda nisu zabeležene razlike u siromaštvu između muškaraca i žena. Analiza podataka APD-a ukazuje da profil siromaštva u Srbiji ne može da se objasni polnim razlikama.

Siromaštvo je međutim snažno korelirano sa statusom na tržištu rada i nivoom obrazovanja. U prva tri kvartala 2008. godine, najviše stope siromaštva u Srbiji prema aktivnosti zabeležene su među licima u domaćinstvima čiji je nosilac domaćinstva nezaposlen (16,5%). Istovremeno, ovo je i jedini segment populacije u kojem je rizik siromaštva rastao u predkriznom periodu. I stanovništvo u domaćinstvima čiji je nosilac sa osnovnim obrazovanjem ili bez obrazovanja, imalo je mnogo viši indeks siromaštva tokom 2008. godine (18,4% kombinovano), nego druge grupe po nivou obrazovanja, ali se njihov rizik siromaštva prepolovio u posmatranom periodu. Analiza siromaštva po starosti pokazuje da su u Srbiji deca do 14 godina starosti i stariji od 60 godina više pogođeni siromaštvom.

Analiza distribucije potrošnje pokazuje da je u većini domaćinstava u Srbiji potrošnja je značajno porasla u predkriznom periodu, posebno među domaćinstvima u najnižem decilu. Pošto je potrošnja od 2006. do 2008. godine (Q1-Q3) porasla najviše u najnižem decilu,

može se zaključiti da su najsiromašniji u relativnom smislu imali najviše koristi od ekonomskog rasta. Ovakvi nalazi se mogu objasniti snažnim rastom zarada, penzija i socijalnih transfera koji čine najveći deo prihoda siromašnih.

Prvi znaci krize na tržištu radne snage uočavaju se već krajem 2008, ali značajniji uticaj zabeležen je tek u prvom kvartalu 2009. godine.

Prema podacima ARS-a *zaposlenost* se blago smanjila još u oktobru 2008, ali u aprilu 2009. dolazi do velikog smanjenja zaposlenosti od -5,8%, što je svakako posledica značajnog pada ekonomske aktivnosti. Tokom čitavog posmatranog perioda zaposlenost žena se smanjila neznatno više od zaposlenosti muškaraca, ali se u periodu oktobar 2008 - april 2009, smanjila u manjoj meri, verovatno kao posledica njihove manje zastupljenosti u sektorima koji su bili najviše pogođeni krizom.

Zaposlenost se značajno smanjila izvan urbanih područja već u oktobru 2008, dok je u drugom posmatranom polугоđu (oktobar 2008-april 2009) podjednako smanjena i u urbanom i ruralnom delu Srbije. Regionalne razlike su, međutim, uočljive tokom čitavog posmatranog perioda. Daleko najnepovoljnije kretanje zaposlenosti je zabeleženo u centralnoj Srbiji, gde pad za godinu dana iznosi 10,0%. U Vojvodini je smanjenje iznosilo 6,8%, dok je u Beogradu čak zabeleženo povećanje zaposlenosti od 1,2%.

Neformalni sektor u Srbiji i dalje predstavlja fleksibilniji deo tržišta radne snage, prilagođavajući se znatno brže kriznom ambijentu. U ovom segmentu tržišta je znatno smanjenje zaposlenosti zabeleženo već u oktobru 2008, da bi u narednih 6 meseci stopa smanjenja zaposlenosti iznosila visokih -9,4%. U formalnom sektoru smanjenje zaposlenosti je praktično tek zabeleženo u aprilu 2009. godine, po stopi od -4,7%.

Posmatrano po proizvodnim sektorima najveći pad zaposlenosti u drugom polугоđu zabeležen je u građevinarstvu, ugostiteljstvu, poljoprivredi i u industriji. Brže smanjenje zaposlenosti u prva tri sektora, delimično je rezultat znatnog prisustva sezonske privremeno zaposlene radne snage, pa samim tim i fleksibilnijeg tržišta, osetljivijeg na krizna kretanja.

Smanjenje zaposlenosti je vidljivo i podjednako nezavisno od školske spreme, osim kod najobrazovanijih, koje kriza praktično nije pogodila. I kancelarijska zanimanja su znatno manje "stradala" nego radnička. Po starosnim grupama posmatrano gubitak zaposlenja najviše je pogodio mlađe generacije.

Nezaposlenost je snažno porasla već u oktobru 2008. godine po stopi od 5,5%, da bi se u aprilu 2009. godine broj nezaposlenih uvećao za 6,9% a nezaposlenost je dostigla 488,6 hiljada lica. Stopa nezaposlenosti je umereno povećana na 14,0% u oktobru 2008, a zatim snažnije, dostižući 15,6% u aprilu 2009.

Nezaposlenost je rasla po sličnom modelu u svim regionima u Srbiji. Urbana područja su međutim uočljivo više pogođena, kako usled daljeg restrukturiranja velike privrede, koja vodi daljem smanjenju starih viškova zaposlenosti i povećanju nezaposlenosti, tako i zbog same prirode uvezene krize koja više utiče na poslove u formalnom delu privrede. Sa druge strane, u ostalim naseljima u kojima dominiraju poljoprivredna i druga manje formalna zanimanja prestanak rada (zaposlenosti) se ne preliva uvek u nezaposlenost već u neaktivnost, budući da je aktivno traženje posla često nemoguće.

Nezaposlenost žena je rasla brže u prvom, a sporije u drugom polugodu krize. U celini, tokom posmatranih godinu dana je porasla sporije od nezaposlenosti muškaraca. Po starosnim grupama posmatrano, najveće žrtve krize su sredovečni i stariji. U kriznom drugom polugodištu po školskoj spremi posmatrano, najmanje su bili pogođeni oni sa najviše i oni sa najmanje obrazovanja, čija je nezaposlenost praktično stagnirala, dok su najviše bila pogođena lica sa osnovnim i srednjim obrazovanjem.

Smanjenje zaposlenosti u kriznom periodu se nije u potpunosti, pa čak ni pretežno prelilo u povećanje nezaposlenosti. Značajniji deo "prelivanja" je zabeležen u korist neaktivnih, a samo manji deo ovog toka se može pripisati penzionisanju. Prelazak iz statusa zaposlenih u nezaposlene najviše je zabeležen iz modernog, formalnog sektora, na urbanim područjima, i natproporcionalno u Beogradu. Zabeležena je i cirkulacija nezaposlenih, obeshrabrenih koji prelaze u status neaktivnih, a u manjoj meri i neaktivnih ka nezaposlenima, koje verovatno pogoršanje porodičnih prilika podstiče na traženje posla.

Relativna frekvencija promene radnog statusa podjednaka je na urbanom i ostalom području, a među regionima najveća je u Beogradu. To se može objasniti nešto većom pokretljivošću zaposlenosti u glavnom gradu, kao centru moderne ekonomije, u odnosu na druge regione. Prema školskoj spremi, najveću osetljivost radnog statusa na krizu, imaju oni sa srednjim i osnovnim obrazovanjem i sa nepotpunom osnovnom školom, a po starosnim kategorijama, relativno najčešću promenu radnog statusa imaju najmlađi (15-30 godina), a zatim najstariji (50+), delimično zahvaljujući penzionisanju.

Posle snažnog rasta realnih zarada tokom ove decenije, u poslednjih godinu dana trend je prelomljen i zarade se blago smanjuju u realnom izrazu. Ovo smanjenje se gotovo u potpunosti može pripisati smanjenju zarada u neformalnom sektoru. Prilagođavanje ekonomije u vreme krize u formalnom sektoru u većoj meri se odvijalo kroz smanjenje zaposlenosti i povećanje nezaposlenosti, nego kroz smanjenje zarada. Zarade su smanjene u svim sektorima, a iznadprosečno u rudarstvu, zdravstvu, ugostiteljstvu, građevinarstvu, državnoj upravi i među zaposlenima u poslovima sa nekretninama.

Razlika u zaradama između muškaraca i žena se smanjila u kriznom periodu. Zarade u urbanim i ostalim delovima Srbije podjednako su pogođene u vreme krize, a razlike u zaradama između regiona se smanjuju.

Osetljivost zarada je dosta velika u periodu krize (april 2009 - oktobar 2008). Pojednim kategorijama zaposlenih zarade su, naime, rasle tokom krize i oni su se kretali ka višim kvintilima po zaradama („dobitnici“), dok su se pojednim kategorijama zarade smanjivale, te su oni prelazili u niže kvintile („gubitnici“). Osetljivost zarada na krizu je merena procentom zaposlenih koji su promenili kvintil po zaradama. Ovaj procenat se kretao između jedne desetine i jedne četvrtine, zavisno od kvintila.

Osetljivost zarada na krizu u urbanim sredinama je veća nego u ostalim, dok je broj gubitnika i dobitnika je i u jednim i u drugim gotovo podjednak. Razlike po regionima po pitanju osetljivosti su veoma male, ali u Vojvodini značajno pretežu gubitnici krize, dok je u centralnoj Srbiji neočekivano nešto veći udeo dobitnika.

Među sektorima koji su po zaradama najosetljiviji na krizu, a u kojima istovremeno pretežu zaposleni koji su prešli u niže kvintile po zaradama, su proizvodnja električne energije, finansijsko posredovanje, saobraćaj, građevinarstvo i poslovi sa nekretninama. I u prerađivačkoj industriji koja se nalazi visoko na skali osetljivosti na promene, iako neznatno, preteže broj gubitnika, što je značajno imajući u vidu visok udeo ovog sektora u ukupnim promenama. Kao što se može uočiti za većinu ovih sektora nalazi su očekivani jer su oni prirodno izloženi većem udaru krize.

Među zanimanjima najveću osetljivost, kombinovano sa udelom "gubitnika" su pokazale zanatlije i srodni radnici. Prema obrazovanju, jedina grupa u kojoj pretežu gubitnici su oni sa osnovnim obrazovanjem, ali je osetljivost njihovih zarada na krizu ispodprosečna. Slično, najmanje osetljivi na promene su najstariji (preko 50+), ali sa daleko najvećim udelom gubitnika. Osetljivost zarada žena nešto je manja nego muškaraca.

Ako je period pre krize bio obeležen smanjenjem siromaštva, tokom krize je došlo do pogoršanja životnog standarda i porasta siromaštva u Srbiji. Ipak nivo siromaštva u prvoj polovini 2009. godine je još uvek niži od onog koji je zabeležen 2006. i 2007. godine.

Paralelno sa dešavanjima na tržištu radne snage, siromaštvo je neznatno poraslo već u poslednjem kvartalu 2008. godine. Stopa siromaštva je dostigla nivo od 7,4% (približno 550 hiljada stanovnika) u prvoj polovini 2009. godine. Dok je oštrina siromaštva ostala na istom nivou, dubina siromaštva je porasla na 1,6%, što je još uvek niži udeo u odnosu na onaj zabeležen 2006. i 2007. godine.

U prvoj polovini 2009. godine stopa siromaštva u centralnoj Srbiji iznosila je 10% i bila je dvostruko viša nego u Beogradu i Vojvodini. U poređenju sa periodom pre krize, indeks siromaštva je relativno brzo rastao u centralnoj Srbiji i u Beogradu dostižući nivo iz 2006. godine. Siromaštvo je značajno poraslo izvan urbanih područja, u kojima je stopa siromaštva dostigla 10,2%.

Povećanje siromaštva je posebno evidentno među manje obrazovanim i decom mlađom od 15 godina starosti. Dok je u periodu pre krize najveće smanjenje siromaštva uočeno među licima u domaćinstvima čiji je nosilac sa nezavršenom osnovnom školom ili sa osnovnim obrazovanjem, tokom krize celokupni porast siromaštva je nastao upravo u ovoj grupaciji, dostižući stopu od 30,9%.

Iako se siromaštvo povećalo i među muškarcima i među ženama, veći porast siromaštva je zabeležen u domaćinstvima u kojima je nosilac domaćinstva muškarac, nego u onima u kojima je nosilac žena (7,8% prema 6,1% respektivno).

Prema nalazima istraživanja u okviru fokus grupa, položaj specifičnih vulnerabilnih grupa (Romi, interno raseljena lica, samohrane majke, korisnici socijalne pomoći) se pogoršao tokom krize usled smanjene ponude poslova u neformalnoj ekonomiji, gubitka zaposlenja u formalnom sektoru, malih šansi za pronalaženje novog zaposlenja, i smanjenih zarada i u formalnoj i u neformalnoj ekonomiji.

U kratkom vremenskom periodu između poslednjeg kvartala 2008. godine i prve polovine 2009. godine, došlo je i do značajnog pada potrošnje u Srbiji (za 4,5% prema podacima iz

APD-a). U najnižem kvintilu, značajno se povećalo učešće manje obrazovanih lica i stanovništva koje živi izvan urbanih područja, kao i u centralnoj Srbiji i u Beogradu. Udeo nezaposlenih među najsiromašnijima je bio dosta stabilan u posmatranom periodu. Muškarci i žene su bili podjednako zastupljeni u prvom kvintilu i njihov udeo se nije znatno menjao tokom vremena.

Za većinu domaćinstava u Srbiji najvažnija **strategija preživljavanja** tokom krize je smanjenje troškova, ili njihovo odlaganje. Domaćinstva mahom odlažu potrošnju svih artikala osim hrane. Odustaje se od kupovine odeće, nameštaja, trajnih potrošnih dobara (43,5%). Sledeći najvažniji mehanizam preživljavanja je posezanje za ušteđevinom (13,9%). Jedan broj domaćinstava je odlagao i zdravstvene troškove (6,7%) preživljavao zahvaljujući pozajmicama od rođaka i prijatelja (6,3%), odustajao od investicija u imanja ili porodični biznis (približno 6%). Iako je model strategija u osnovi sličan u različitim slojevima stanovništva, najsiromašniji su se više od drugih oslanjali na pomoć prijatelja i rođaka i na socijalnu pomoć. Takođe su u većoj meri odlagali zdravstvene troškove i tražili dodatni posao. Bogatiji slojevi očito zavise od nekih drugih strategija, s obzirom da se 1/5 gornjeg kvintila nije opredelila ni za jedan od ponuđenih odgovora.

Nalazi kvalitativnih studija ukazuju da je za najsiromašnije među siromašnima najvažniji mehanizam preživljavanja pronalaženje posla u neformalnoj ekonomiji (sezonski i povremeni poslovi poput čišćenja, pomoći u kući i rada na građevini). Naredni mehanizam preživljavanja, gotovo jednako važan kao i prethodni, je smanjenje potrošnje. Domaćinstva štede na skupljim prehrambenim artiklima, a povećavaju potrošnju jeftinijih. Odlaze se i plaćanje računa, kupovina odeće i obuće. U domaćinstvima sa decom, koja su tokom krize više izložena riziku siromaštva, deci se mnogo toga uskraćuje. Češće od drugih, najsiromašniji se oslanjaju na pomoć države (socijalna pomoć, dečiji dodaci), kao i na pomoć prijatelja i rođaka i pozajmice od suseda. Po važnosti i učestalosti pojedinih strategija preživljavanja vulnerabilne grupe se očito razlikuju od drugih društvenih slojeva u Srbiji.

U uslovima prevelike javne potrošnje i visokog budžetskog deficita, Srbija ne raspolaže dovoljnim finansijskim sredstvima i nema na raspolaganju širok izbor mera intervencionističke politike.

Pored napora koje vlada već preduzima da bi ublažila efekte krize, u narednom periodu bi se moglo razmotriti i dodatno preusmeravanje **aktivnih mera na tržištu rada**, a posebno javnih radova, ka regionima i grupama koje su najviše pogođeni tokom krize.

Prema rezultatima prezentiranog istraživanja o uticaju krize na siromaštvo, a imajući u vidu i stanje i kretanje na tržištu rada, mere bi prioritarno trebalo da se sprovedu na područjima izvan urbanih centara i u Centralnoj Srbiji. Dodatno, programi bi mogli da budu redizajnirani na način da primarno zapošljavaju najsiromašnije, a ne grupe koje su ugrožene samo sa aspekta tržišta radne snage, kao što su dugoročno nezaposleni ili mladi. Iz praktičnih razloga, korisnici bi mogli da budu iz domaćinstava koja su već targetirana kao siromašna, preko državnih administrativnih programa pomoći. Prednost u angažovanju tako bi na primer, mogli da dobiju radno-sposobni korisnici socijalne pomoći koji tokom 3 meseca u godini ne ostvaruju pravo na naknade, oni koji su se prijavili za pomoć, ali su odbijeni, jer se po postojećem zakonu o socijalnoj zaštiti nalaze neposredno iznad administrativne linije siromaštva ili korisnici jednokratnih opštinskih pomoći.

U sferi *državne politike finansijske podrške za siromašne* posebno je važno da novi zakon o socijalnoj zaštiti bude usvojen što pre i da delovi zakona koji se odnose na novčane naknade za siromašne, stupe na snagu već 2010. godine. Nova zakonska rešenja predviđaju kako povećanje iznosa pomoći za postojeće korisnike, tako i proširenje kruga korisnika socijalne pomoći, zahvatajući najsiromašnije slojeve koji do sada nisu bili obuhvaćeni sistemom državne podrške. Promene u navedenom pravcu u Srbiji, podržale su i međunarodne finansijske institucije. Takođe, generalna je preporuka da se u vreme krize prošire programi za siromašne, ukoliko su oni relativno dobro targetirani, kao što je slučaj u Srbiji.

Najzad u narednom periodu neophodno je da se prate i evaluiraju sve politike koje se preduzimaju radi ublažavanja posledice krize, ali i da se istraživački pažljivo isprate rezultati narednih anketa o radnoj snazi i o potrošnji domaćinstva, kako bi u potpunosti mogle da se sagledaju posledice krize.

1. EKONOMSKI TRENDVI – PRE I TOKOM KRIZE

Kriza u svetu. Do naglog pogoršanja poslovne klime došlo je septembra 2008. godine, sa krahom velikih finansijskih kuća u SAD. Rizici su jako povećani, vrednosne hartije prodavane po niskim cenama, a sveopšta likvidnost veoma smanjena. Uticaj finansijske krize na globalnu ekonomiju ispoljio se kroz (1) znatnu kontrakciju kredita, koja je pogodila realni sektor i direktno smanjila poslovnu aktivnost, (2) smanjenje imovine domaćinstava, kao posledica pada cena finansijske i druge imovine, što je dovelo do pada potrošnje i (3) smanjenje poverenja i kod domaćinstava i kod kompanija, a zbog rastuće neizvesnosti o budućnosti.

Talas finansijske krize prelio se u jesen 2008. godine i u zemlje u razvoju. Uticaj globalne krize delovao je kroz dva kanala – i kroz smanjenje izvozne tražnje za njihovim proizvodima, i po osnovu smanjenog priliva kapitala. BDP zemalja u razvoju opao je za 4% u poslednjem kvartalu 2008. godine. Posebno su pogođene zemlje istočne Evrope, kod kojih je zavisnost od priliva inostranog kapitala posebno izražena.¹

U drugom kvartalu dostignuto je dno krize i pad je prestao, da bi pojedine ekonomije počele ponovo da rastu. Ipak, pozitivni pomaci su slabi i rast nije uhvatio dubljeg korena.

Kriza u Srbiji. Ekonomski rast bio je snažan sredinom ove decenije, iako nije bio zasnovan na snažnim fundamentima. Posle rasta od 5,6 i 5,2% u 2005. i 2006. godini, privreda Srbije dostigla je rast BDP-a od 6,9% u 2007. godini. I u sledećoj, 2008. godini rast je iznosio solidnih 5,5%, i pored slabijeg kraja godine, a zbog uticaja svetske krize.

Taj lep rast bio je jednim važnim delom rezultat visokog priliva inostranog kapitala – doznaka, prekograničnih međubankarskih i međukompanijskih kredita, podrške međunarodnih finansijskih institucija, direktnih i portfolio investicija – koji su generisali visoku domaću tražnju i iz toga izvedenu relativno visoku ekonomsku aktivnost. Na taj način Srbija već godinama ima veoma visok platni deficit sa inostranstvom, koji je 2008. godine dostigao 18% BDP-a. Srbija je postala visoko zavisna od uvoza kapitala.

Prelivanje finansijske i ekonomske krize u Srbiju odvijalo se po sličnom obrascu i praktično istovremeno kao u drugim zemljama u razvoju. Znaci krize pojavili su se već u trećem kvartalu, kada je došlo do pada izvoza i industrijske proizvodnje. Ipak, rast je nastavljen i u četvrtom kvartalu 2008. godine, mada usporenim tempom. Podaci o kretanju BDP-a dati su u sledećoj tabeli:

¹ World Economic Outlook, IMF, April 2009, str. 4

Tabela 1. Stopa rasta/pada kvartalnog BDP-a u stalnim cenama prema istom kvartalu prethodne godine

	u %
2008-3	4,6
2008-4	3,0
2009-1	-4,2
2009-2	-4,0
2009-3	-2,3
	u %
2008-3	4,6
2008-4	3,0
2009-1	-4,2

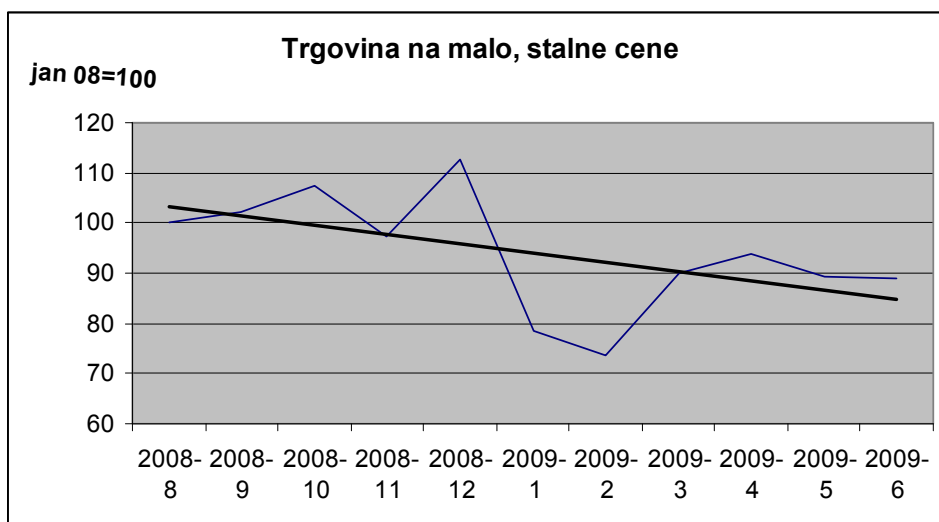
Izvor: Saopštenje 356/2009, RSZ

Takva kretanja BDP-a posledica su kako smanjenja tražnje za srpskim proizvodima u svetu, tako i smanjenog priliva inostranog kapitala, što je smanjilo domaću tražnju.

Finansijska i ekonomska kriza su kroz više kanala uticali na smanjenje prihoda, odnosno dohotka stanovništva Srbije:

1. smanjenje zaposlenosti i povećanje nezaposlenosti,
2. promena dinamike zarada,
3. zamrzavanje penzija oktobra 2008. godine,
4. povećanje obaveza kod servisiranja kredita, a zbog pada kursa dinara,
5. smanjenje priliva stranog kapitala, koji se delimično prelivao stanovništvu,
6. smanjenje kreditiranja stanovništva od strane banaka itd.

Ovi činioci doveli su do smanjenja tražnje na domaćem i inostranom tržištu, što ćemo ovde aproksimirati kretanjem mesečnog prometa u trgovini na malo, u stalnim cenama:

Nizlazni trend je očevidan. Do pada je došlo i kod kupovina stanova, zbog smanjenog kreditiranja stanogradnje od strane banaka. Kupovine novih automobila su prepolovljene u odnosu na prethodnu godinu.

Kretanje ekonomske aktivnosti po sektorima imalo je diferenciranu dinamiku, kako se vidi iz sledeće tabele:

Tabela 2. Bruto dodata vrednost, stalne cene, u %

Sektor	2008-4/ 2007-4	2009-1/ 2008-1	2009-2/ 2008-2
Poljoprivreda, lov i šumarstvo; ribarstvo	9,0	1,6	3,2
Vađenje ruda i kamena	2,7	-7,3	-9,0
Prerađivačka industrija	-4,4	-20,9	-20,0
Proizvodnja električne energije, gasa i vode	-3,9	-1,0	-1,3
Građevinarstvo	-3,4	-13,8	-16,1
Trgovina na veliko i malo; opravke	4,3	-6,3	-8,0
Hoteli i restorani	1,8	-9,2	-11,8
Saobraćaj, skladištenje i veze	8,4	4,1	7,5
Finansijsko posredovanje	8,3	6,1	5,9
Poslovi s nekretninama, iznajmljivanje	3,5	1,3	2,7
Ostale usluge	2,1	2,3	1,7
Ukupno, bruto dodata vrednost	3,2	-3,2	-2,8

Izvor: RSZ, neobjavljeni podaci

Kako se vidi, opadanje aktivnosti u pojedinim sektorima nalazimo već u poslednjem kvartalu 2008. godine, kao u industriji, energetici i građevinarstvu. Do znatnog pogoršanja prilika dolazi u prvom kvartalu 2009. godine, kada se povećava broj sektora sa smanjenom aktivnošću: tu su sada i rudarstvo, trgovina i ugostiteljstvo. Posebno je pogođena industrija, čija je proizvodnja smanjena za jednu petinu. Ipak, neki sektori nastavljaju sa rastom i u vreme krize, kao saobraćaj, finansijsko posredovanje i ostale usluge (državna administracija, obrazovanje, zdravstvo, komunalne usluge itd). Slične su tendencije i u drugom kvartalu 2009. godine.

Ova kretanja po sektorima predstavljaju nastavak tendencije iz prethodnih godina, kada je ekonomski rast bio najvećim delom zasnovan na povećanju aktivnosti u sektoru nerazmenljivih roba (nontradables), dok je sektor razmenljivih roba praktično stagnirao. Srbija očigledno nastavlja proces deindustrijalizacije.

Ocena. Srbija nije dočekala krizu spremna. Privatni sektor je mali, sa niskom štednjom i skromnim izvozom; javni sektor je prevelik i uglavnom redistributivan; plate i penzije su prevelike, na osnovu priliva stranog kapitala, što sve daje nepovoljnu strukturu podsticaja. Rezultat je ekonomija niske produktivnosti, niske štednje i niskog izvoza (IMF, 2009, str. 9-10).

Ipak, ekonomija Srbije se održala na nogama. To je posledica kako blagosti recesije u razvijenim zemljama i male izvozne zavisnosti Srbije, tako i podrške međunarodnih institucija Srbiji i nekih dobrih poteza Narodne banke. Osnovni problem bio je fiskalni sistem, razapet između potrebe za finansiranjem neelastičnih rashoda, sa jedne, i pada sopstvenih prihoda, sa druge strane.

Procene kretanja ekonomske aktivnosti i BDP-a Srbije u sledećem periodu teško je dati, jer je neizvesnost visoka. Za sledeću godinu EBRD planira rast od 1%, dok MMF i Vlada Srbije očekuju 1,5%.

2. INICIJALNI USLOVI NA TRŽIŠTU RADNE SNAGE

Tranzicija privrede Srbije, započeta 2001. godine, neminovno je dodirnula institucije tržišta radne snage i bitno uticala na procese na njemu. Donet je novi Zakon o radu 2001. godine i Zakon o zapošljavanju 2003. godine. Cela strategija tadašnje reformske vlade mogla se sažeti sledećim elementima:

- relativno liberalan zakon o radu, kako bi se povećala fleksibilnost tržišta radne snage, a što je trebalo da poboljša investicionu klimu u Srbiji,
- smanjenje poreza i doprinosa na zarade, što je trebalo da poveća atraktivnost novog zapošljavanja i podstakne legalizaciju veoma raširene sive ekonomije,
- aktivne mere politike zapošljavanja, koje su trebale da doprinesu novom zapošljavanju i
- relativno velikodušni socijalni programi za one koji izgube radno mesto ili pristanu da dobrovoljno napuste privatizovanu firmu (iz državnih fondova i iz novca kupaca preduzeća), a što je trebalo da ublaži pogoršanje socijalne situacije tokom tranzicije.

Plan je bio da se kroz prvu tačku omogući restrukturiranje preduzeća, eventualno uz kratkoročno smanjenje zaposlenosti, da se kroz sledeće dve tačke podstakne dugoročan rast zaposlenosti i da se kroz poslednju tačku pomogne gubitnicima sa tržišta radne snage.²

Zakon o radu iz 2001. godine doneo je daleko veću fleksibilnost u odnosu na zakon iz 1996. godine, i kod zapošljavanja i kod otpuštanja radnika. Doduše, ta fleksibilnost kod otpuštanja nije bila zasnovana na radnom ugovoru kao izrazu slobodne volje dveju strana – budući da je i ovaj zakon propisao da poslodavac može dati otkaz zaposlenom samo iz opravdanog razloga – već na podregulisanosti procedura, što je davalo poslodavcima širi manevarski prostor da tumače opravdanost razloga prema svojim potrebama. Međutim, 2005. godine donet je nov Zakon o radu, koji nije u koncepcijskom smislu doneo bitne promene, ali je širokom regulacijom procedura postignuta suštinska promena: Srbija je praktično dobila zakon zapadnoevropskog tipa, čija je osnovna logika zaštita zaposlenih i radnih mesta, a uz visoke otpremnine prilikom otpuštanja. Takav zakonski okvir ne odgovara zemlji u tranziciji i predstavlja prepreku preko potrebnom brzom restrukturiranju privrede i privrednom rastu uopšte.³

Razvoj događaja na tržištu rada ipak nije tekao prema zamišljenom scenariju. Tranzicija tržišta radne snage u Srbiji, od 2001. godine, imala je dva osnovna toka: prvi je bio (blago) smanjenje zaposlenosti tokom godina, uz nisku zaposlenost stanovništva, a drugi održanje visoke nezaposlenosti.

² Detaljnije, *Četiri godine tranzicije u Srbiji*, poglavlja 1 i 10, CLDS, 2005

³ Isto mišljenje nalazi se u *Serbia: Labour Market in Transition*, OECD, 2008, str. 60

Stopa aktivnosti radnosposobnog stanovništva, kao udeo aktivnog stanovništva u ukupnom stanovništvu sa 15 i više godina u Srbiji je niska i niža od one u evropskim zemljama. U periodu 2005-2005. godina stopa aktivnosti dostigla je nešto više od jedne polovine, da bi u 2008. bila znatnije povećana (na 53,5%). Žene u Srbiji imaju znatno nižu stopu aktivnosti, mada se razlika u odnosu na muškarce smanjila sa 18,4 procentna poena u 2005. na 17,1 u 2008. godini. (Videti Tabelu 1 u Aneksu 1.)

Takva niska stopa aktivnosti govori o znatnom nekorišćenju, odnosno rasipanju ljudskog resursa u Srbiji. Jednostavno, preveliki je broj onih koji ne rade, odnosno koji pripadaju kategoriji izdržavanog stanovništva. To je delimično posledica starenja stanovništva i priličnog broja penzionera, ali je i znatan broj mlađih kategorija među njima. Naravno, među neaktivnima su i svi stariji od 15 godina koji se nalaze na školovanju, ali ih je previše i starosti 25-55 godina (prestari za školovanje, premladi za penziju): čak 600,6 hiljada 2008. godine.⁴

Među neaktivnima nalazi se i kategorija tzv. potencijalno aktivnih, kojih je 2008. godine bilo, prema ARS, 120,4 hiljade. To su ljudi koji žele da rade, ali ne zadovoljavaju restriktivne kriterijume iz ARS za ulazak u kategoriju nezaposlenih,⁵ već uglavnom pripadaju kategoriji obeshrabrenih.

U skladu s niskom aktivnošću, niska je i stopa zaposlenosti. U Srbiji tek oko jedne polovine stanovništva između 15 i 64 godine radi i zarađuje. Stopa zaposlenosti od 53,7% u 2008. godini je znatno niža od najvećeg broja drugih zemalja, posebno razvijenih, čije se stope zaposlenosti kreću od 62% u Francuskoj do 78% u Švajcarskoj (OECD, 2008, str. 29). Stopa zaposlenosti žena dramatično je niža nego muškaraca, mada se vidi napredak: razlika je smanjena sa 20,4 procentnih poena u 2005. na 17,0 u 2008. godini. (Videti Tabelu 2 u Aneksu 1.)

Metodološka napomena

U Anketi o radnoj snazi je 2008. godine došlo do metodoloških promena koje su unapredile kvalitet ankete i dovele do usklađivanja sa najnovijim preporukama Eurostata, čime je poboljšana uporedivost sa anketama drugih zemalja.

Promena je bilo i u upitniku i u metodološkom uputstvu. Najvažnije promene su:

1. zaoštavanje kriterijuma za uključenje među nezaposlene, što je dovelo do znatnog smanjenja njihovog broja u odnosu na 2007. godinu, a u korist neaktivnih,
2. isključenje pitanja o zaradi od drugog posla, tako da je ostalo samo pitanje o zaradi iz glavnog posla,
3. godišnje se izvode dve ankete, dok se ranije radila jedna, što je povećalo pouzdanost rezultata.

Iz ovih razloga je uporedivost rezultata anketa za 2008. i ranije godine tek delimična.

⁴ Prema ARS, 2008

⁵ Spremnost da se počne s poslom u roku od dve sedmice i aktivno traženje posla.

Osnovna slika o zaposlenosti su Srbiji prikazana je u sledećoj tabeli:

Tabela 3. Zaposlenost u Srbiji, 2004-2008

godina	ukupno u 000	stopa rasta u %
2005	2733,4	-6,7
2006	2630,7	-3,8
2007	2655,7	1,0
2008	2821,7	6,3

Izvor: ARS, različite godine

Ukupna zaposlenost se, prema ARS, kreće poslednjih godina između 2,6 i 2,8 miliona, slično krivi U oblika. Od toga se priličan deo nalazi u neformalnom sektoru: u 2008. bilo ih je 658 hiljada, ili 23,3% ukupnog broja zaposlenih. Žene učestvuju u ukupnoj zaposlenosti sa nešto preko 2/5, i njihovo učešće lagano raste. U 2007. i 2008. godini došlo do prekida višegodišnje tendencije smanjenja zaposlenosti, odnosno čak do njenog laganog rasta (Arandarenko, 2009).

Iza ovih globalnih podataka stoje različite tendencije po pojedinim sektorima zaposlenosti. Sa jedne strane, zaposlenost u „velikoj“ privredi opada,⁶ što je posledica privatizacije i restrukturiranja, odnosno oslobađanja privatizovanih firmi od ranijeg viška zaposlenosti. Padu zaposlenosti doprinosa je i nizak nivo investicija u zemlji tokom ove decenije, pa tako nije ni mogla da poraste zaposlenost u ovom sektoru. Sa druge strane, zaposlenost raste u sektoru male privrede, kod onih koji samostalno obavljaju delatnost (sitna trgovina, zanatlije i slični). Rast je vidljiv, ali ni on nije posebno brz, pa obično nije uspevao da kompenzuje pad u „velikoj“ privredi.

Primetan je rast učešća poljoprivrede i srodnih delatnosti, a pad industrije, što se svakako ne može oceniti povoljnim. U ovom periodu povećava se i učešće finansijskog posredovanja i poslova sa nekretninama i lizingom, ali i smanjenje učešća državne administracije i obrazovanja. (Videti Tabelu 5 u Aneksu 1.)

Nezaposlenost je u Srbiji visoka, ma kako je merili. Prema Anketi o radnoj snazi, kao pouzdanijoj,⁷ kretanje nezaposlenosti i stope nezaposlenosti bilo je sledeće:

Tabela 4. Nezaposlenost, 2005-2008

	broj nezaposlenih, u 000	stopa nezaposlenosti
2005	719,7	20.8
2006	693,0	20.9
2007	585,5	18.1
2008	445,4	13.6

Izvor: ARS

⁶ Videti, RAD, RSZ, razne godine.

⁷ Administrativni podaci Nacionalne službe za zapošljavanje su nepouzdana stoga što nezaposleni nemaju motiv da se prijave, niti da se odjave sa evidencije NZS. Stoga se najveće promene broja nezaposlenih po NZS odvijaju prilikom ažuriranja («čišćenja») spiskova.

Broj nezaposlenih brzo opada u apsolutnom izrazu, od 720 hiljada u 2005. do 445 hiljada u 2008. godini. To smanjenje je povoljno za 2006. i 2007. godinu, pošto uglavnom odražava realne procese, dok je u 2008. godini prvenstveno rezultat uključenja oštrijih kriterijuma za ulazak u kategoriju nezaposlenih i njihovog preliivanja u neaktivne ("obeshrabrene"). Naravno, smanjenje broja nezaposlenih ne može biti smatrano posebno pozitivnim procesom pošto nije praćeno njihovim redovnim, produktivnim zapošljavanjem, već prelaskom u neaktivnost.

Posmatrano po tri krupna regiona u Srbiji⁸, stope nezaposlenosti su vrlo ujednačene, što znači da je problem podjednako raširen po celoj Srbiji, tj. da ni napredniji i bogatiji krajevi (Beograd, Vojvodina) nisu pošteđeni besposlice. (Videti Tabelu 6 u Aneksu 1.)

Žene su znatno ugroženije nezaposlenošću nego muškarci: njihova stopa nezaposlenosti je u 2008. godini za 3,9 procentnih poena viša nego muška.

Nezaposlenost je raširena i po svim starosnim kohortama. Najveća je kod mladih (čak 42,9 kod 15-19 godina), da bi postepeno opadala (14,7 kod 30-34), ali i dalje bila visoka i kod najstarijih (8,4 kod 55-59). Očigledno je da je tranzicija poremetila uobičajen raspored nezaposlenosti, odnosno pogodila i one (starije) generacije koji bi trebalo da su gotovo u potpunosti zaposlene (znanje, iskustvo, viši položaji).

Vrlo je nepovoljna još jedna odlika srpske nezaposlenosti: ona je vrlo dugotrajan fenomen. Čak 71,1% nezaposlenih je to duže od jedne godine, više od polovine (54%) duže od dve godine, a preko 10 godina ih je čak 10,6%. Žene i muškarci imaju sličan vremenski profil dužine nezaposlenosti. Takva dugotrajnost nezaposlenosti u Srbiji donosi povećani rizik trajne isključenosti pojedinaca iz zapošljavanja, budući da njihovo znanje i veština postepeno zastarevaju. (Videti Tabelu 7 u Aneksu 1.)

Među nezaposlenima, u 2008. godini 42,2% prvi put traži posao, dok je 57,8% bilo zaposleno. Među ovim drugima, najveći broj je izgubio posao usled otkaza ili prestanka rada preduzeća (55,1%), zatim usled privremenog ili sezonskog karaktera posla (16,1%) itd.

Razlozi za dugotrajnu nezaposlenost su brojni. Osnovni je slabo stvaranje novih radnih mesta, posebno u manje razvijenim delovima Srbije. Sledeći je manjak traženih kvalifikacija kod mnogih nezaposlenih. Treći je izvestan manjak podsticaja za rad i zapošljavanje kod nezaposlenih, a zbog postojanja državnih mehanizama za obezbeđenje preživljavanje na srednji rok: znatnih primljenih otpremnina, naknada za nezaposlenost i socijalne pomoći siromašnima (World Bank, 2006, str. ii).

Zarade su brzo rasle tokom perioda 2001-2008. godina, pa je njihov rast dostizao i prelazio svake godine, osim u 2008. godini, 10% realno na godišnjem nivou. Taj rast bio je znatno brži od rasta produktivnosti. Četiri poslednje godine prikazane su u sledećoj tabeli:

⁸ U ovom istraživanju, kada se koristi izraz region, on se odnosi na tri velike teritorijalne celine u Srbiji: Beograd, centralna Srbija bez podataka za Beograd i Vojvodina

Tabela 5. Prosečna zarada, 2005-2008

	dinara	stopa rasta, stalne cene
2005	16216	
2006	19785	9,3
2007	23643	11,6
2008	26135	-2,6

Izvor: ARS

Taj brzi rast tokom više godina omogućilo je nekoliko činilaca: rasterećenje zarada porezima i doprinosima na zarade, brz rast plata u javnom sektoru i efekat ugledanja u privatnom, priliv inostrane pomoći i kapitala, rast produktivnosti u privatnom sektoru i slično. Pad realne prosečne zarade u 2008. rezultat je pomenute metodološke promene, tj. isključenja zarade sa sporednog posla iz obračuna. Po drugom statističkom izvoru (RAD) zarade su i u 2008. godini realno porasle (za 3,9%).

Interesantno je da su skoro sve grane sa natprosečnom zaradom locirani u javnom sektoru, dok oni sa ispod prosečnom zaradom pripadaju privatnom sektoru. Tako su prosečne zarade u rudarstvu i energetici, uglavnom i dalje državnim preduzećima, za preko jedne polovine više nego zarade u industriji, koja je najvećim delom privatizovana. Zarade u poljoprivredi, ugostiteljstvu i trgovini – granama koje su potpuno privatizovane – su ispod proseka, dok su u državnoj administraciji, zdravstvu i obrazovanju iznad proseka – ne samo zbog višeg obrazovnog nivoa u tim granama. Ovim se još jednom potvrđuje teza da je javni sektor u Srbiji generator brzog rasta zarada, što gura budžet u deficite. Sa druge strane, privatni sektor nije u stanju da prati takav rast i dugoročno zaostaje.

Globalno gledano, zanimljivo je da su u periodu 2006-2008. godina brže rasle zarade u primarnom i sekundarnom sektoru nego u tercijarnom.

Dok u 2008. godini centralna Srbija i Vojvodina imaju sličan nivo zarada, zarade u Beogradu su daleko veće – za jednu polovinu. Ipak, odnosi se bitno menjaju tokom ovog perioda: prosečne zarade u Beogradu veoma rastu u odnosu prema proseku Srbije, plate u centralnoj Srbiji drže korak sa prosekom Srbije, dok u Vojvodinu bitno zaostaju.

Odnos prosečnih zarada muškaraca i žena je opao sa 1,15 (2005) na 1,11 (2008). Muškarci i dalje imaju veću prosečnu zaradu od žena, ali ta razlika nije velika – kreće se u posmatranom periodu od 11 do 15%. (Videti Tabelu 10 u Aneksu 1.)

3. ŽIVOTNI STANDARD U PERIODU PRE NASTANKA KRIZE

Procene na bazi Ankete o potrošnji domaćinstva (APD) pokazuju značajno smanjenje siromaštva u Srbiji u periodu od 2006. godine do poslednjeg kvartala 2008. godine.⁹ Za potrebe sprovedenog istraživanja odlučeno je da se koristi linija siromaštva iz 2006. godine ažurirana promenama indeksa potrošačkih cena. Kako je u 2006. godini, apsolutna linija siromaštva procenjena na 6.221 dinara, apsolutna linija siromaštva u 2008. godini, prilagođena indeksom potrošačkih cena, procenjena je na 7.323 dinara po ekvivalentnom odraslom mesečno.

Tabela 6. Osnovni indikatori siromaštva za Srbiju, 2006-2008(Q1-Q3)¹⁰, u procentima

Indikatori siromaštva	2006	2007	2008(Q1-Q3)
Apsolutna linija siromaštva (po ekvivalentnom odraslom, u dinarima)	6.221	6.625	7.323
Procenat siromašnih	8,8	8,3	6,1
Dubina siromaštva	2,1	1,9	1,2
Oštrina siromaštva	0,8	0,7	0,4

Izvor: Procene Republičkog zavoda za statistiku (RZS) na osnovu podataka iz APD.

Indikatori siromaštva predstavljeni u gornjoj tabeli pokazuju da je *procenat siromašnih* smanjen sa 8,8% u 2006. godini, na 6,1% u prva tri kvartala 2008. godine. To je u skladu sa opštim trendom smanjenja siromaštva koji se uočava još od 2000. godine i koji je potvrđen rezultatima različitih analiza siromaštva zasnovanim na podacima Ankete o životnom standardu (AŽS). Sa već niskog nivoa od 2,1 procenta linije siromaštva u 2006. godine, *dubina siromaštva* opala je na 1,2 procenta u 2008. godini. Istovremeno, *oštrina siromaštva* se prepolovila sa 0,8 na 0,4%.

Urbana i ruralna područja. U 2008. godini, siromaštvo je bilo veće u ruralnim¹¹ nego u urbanim područjima Srbije. Procenat siromašnih u ruralnim područjima u prva tri kvartala 2008. godine iznosio je 7,1%, dok je u urbanom iznosio 5,4%. Siromaštvo ruralnog stanovništva se značajno smanjilo od 2006. godine. Sveukupni pad siromaštva se i dogodio u ruralnim područjima što je tokom posmatranog perioda dovelo do smanjenja razlike između urbanog i ruralnog siromaštva.

⁹ Godišnji uzorak APD sastoji se od oko 4.400 domaćinstava, dok se mesečni podaci prikupljaju na uzorku od 1/12 tog broja. Ovde je važno naglasiti da kvartalni podaci APD daju realnu sliku promena životnog standarda tokom vremena, ali mnogo manje precizne procene siromaštva. Za tačnije procene siromaštva videti *Studija o životnom standardu: Srbija 2002-2007*, Republički zavod za statistiku, Srbija, 2008.

¹⁰ Oznaka „Q“ se odnosi na kvartal

¹¹ Ruralna područja u ovom tekstu odgovaraju terminu „Ostalo” u zvaničnoj statistici i obuhvataju ruralna i ostala (mešovita) naselja.

Tabela 7. Siromaštvo prema tipu naselja i regionima (procenat)

	2006	2007	2008 Q1-Q3
Urbano/Ruralno, ukupno stanovništvo			
Urbano	5.3	6.0	5.4
Ruralno	13.3	11.2	7.1
Ukupno	8.8	8.3	6.1
Regioni, ukupno stanovništvo			
Beograd	4.3	2.4	2.3
Vojvodina	8.6	11.9	8.4
Centralna Srbija	10.7	9.0	6.6

Izvor: Procene Republičkog zavoda za statistiku (RZS) na osnovu podataka iz APD.

Regioni. Srbija se često opisuje kao zemlja sa značajnim regionalnim razlikama (Republika Srbija 2006, Krstić and Sulla 2007). Regionalna distribucija siromaštva u 2006. godini, bila je u skladu sa regionalnim razlikama u nivou ekonomske razvijenosti, pri čemu je u Beogradu, kao najrazvijenijem regionu, procenat siromašnih bio značajno niži od nivoa koji su zabeleženi u Vojvodini i posebno u Centralnoj Srbiji. Dok je Beograd zadržao poziciju područja u kome je indeks siromaštva najniži i opadajući (2,3 % u 2008. godini), Vojvodina i Centralna Srbija su zamenile mesta u 2007. i 2008. godini. Razlike u indeksima siromaštva po regionima mogu se pripisati razlikama u ekonomskim mogućnostima, kao i višim zaradama u Beogradu u odnosu na ostale regione. Uprkos trendu pada siromaštva, Vojvodina je u 2008. godini zadržala lošiju poziciju u odnosu na Centralnu Srbiju (Tabela 7).¹²

Ekonomska aktivnost. Analiza podataka iz APD za 2008. godinu potvrdila je ranije nalaze (Krstić and Sulla 2007, Republički zavod za statistiku 2008) da je siromaštvo u snažnoj korelaciji sa radnim statusom i nivoom obrazovanja. Indeks siromaštva je znatno veći kod nezaposlenih (Tabela 1. u Aneksu 2). Ukoliko pogledamo podatke o ekonomskoj aktivnosti, oni pokazuju da je siromaštvo bilo najrasprostranjenije među stanovništvom u domaćinstvima čiji je nosilac bio nezaposlen (16,5% u poređenju sa prosečnim indeksom siromaštva od 6,1%). Ova domaćinstva su u 2008. godini bila više izložena riziku od siromaštva nego prethodnih godina, jer je njihov indeks siromaštva zapravo rastao u periodu koji je prethodio krizi (Tabela 2 u Aneksu 2). Sa indeksom siromaštva od 6,2%, stanovništvo u domaćinstvima u kojima je nosilac samozaposlen nalazilo se oko nacionalnog proseka, dok je indeks siromaštva stanovništva u domaćinstvima u kojima je nosilac zaposlen u privatnom sektoru, bio ispodprosečan (5 procenata). Dok stope siromaštva kod poslednje dve kategorije beleže značajno smanjenje u periodu od 2006. do 2008. godine, kod stanovništva u kojima je nosilac domaćinstva bio nezaposlen došlo je do očiglednog pada životnog standarda.¹³

¹² Ovde je važno istaći da je od 2007. godine uzorak promenjen što nas sprečava da donosimo precizne zaključke o siromaštvu po regionima. Od 2007. godine uzorak uključuje veći broj jednočlanih i dvočlanih domaćinstava, posebno iz Vojvodine, sa većim rizikom siromaštva. Obzirom da APD koristi uzorak sa zamenama, to je moglo uticati na rezultate. Drugo moguće objašnjenje za rast siromaštva u Vojvodini može se tražiti u bržem porastu cena u ovom regionu.

¹³ Međutim, ovde je važno napomenuti da se u Anketi o potrošnji domaćinstava sami ispitanici izjašnjavaju o svom radnom statusu što ne mora da odgovara definiciji zaposlenih, nezaposlenih i neaktivnih po standardima

Podaci iz APD-a takođe pokazuju da je stanovništvo u domaćinstvima u kojima je nosilac penzioner imalo relativno niski indeks siromaštva od 5,9 procenata u prva tri kvartala 2008. godine. Nasuprot njima, stanovništvo u domaćinstvima u kojima je nosilac primalac socijalnih transfera¹⁴ imala su veći indeks siromaštva – 23,2 procenta. Međutim, primetno je da je u periodu od 2006. godine, indeks siromaštva značajno opao za obe grupe. To sugeriše da su, pored povoljnih makroekonomskih prilika, politike koje je sprovodila Vlada mogle imati određeni uticaj na poboljšanje životnih uslova i ovog dela stanovništva.

Obrazovni nivo. Tokom prva tri kvartala 2008. godine, rizik siromaštva lica sa nižim nivoom obrazovanja - sa nezavršenom osnovnom školom i sa osnovnim obrazovanjem) bio je viši od proseka i iznosio je 10,7 i 8,5 procenata, respektivno. Ipak, indeks siromaštva u ovoj grupaciji je značajno opao od 2007. godine.

Smanjenje siromaštva u periodu pre krize se upravo i dogodilo među stanovništvom u domaćinstvima čiji je nosilac sa niskim nivoom obrazovanja (Tabela 3 u Aneksu 2). Stanovništvo u domaćinstvima čiji je nosilac sa osnovnim obrazovanjem ili bez obrazovanja imalo je mnogo veći indeks siromaštva tokom 2008. godine (18,4 procenta kombinovano) nego druge grupe po nivou obrazovanja. Posedovanje diplome viših nivoa obrazovanja značajno smanjuje rizik od siromaštva. Sa povećanjem nivoa obrazovanja nosioca domaćinstva indeks siromaštva se smanjuje na 5,4% (srednja škola), 2,5% (viša škola) i 1,6% (fakultetsko obrazovanje).

Starosna grupa. Deca (0-14) i lica starija od 60 godina su tradicionalno mnogo više pogođena siromaštvom (Tabela 1 u Aneksu 2). Deca mlađeg uzrasta (0-6) suočavaju se sa mnogo većim rizikom siromaštva nego druge starosne grupe. Njihov indeks siromaštva je iz godine u godinu znatno iznad proseka. Siromaštvo dece uzrasta 7-14 je bilo blizu nacionalnog proseka u prvih devet meseci 2008. godine (6,5%), dok je ranijih godina bilo na višem nivou. Podaci iz APD-a navode na zaključak da je životni standard dece do 14 godina starosti u znatnoj meri poboljšan u periodu koji je prethodio nastanku krize.

Razlika među polovima. Siromaštvo se i kod muškaraca i kod žena smanjilo u periodu između 2006. i prva tri kvartala 2008. godine – sa 8-9 % na 6%. Analiza podataka iz APD-a je pokazala da nema razlika u siromaštvu između muškaraca i žena.

Na kraju, analiza distribucije potrošnje je pokazala značajan rast potrošnje većine domaćinstava u Srbiji, a posebno domaćinstva na samom dnu distribucije (Grafikon 1 u Aneksu 2). U periodu od 2006. do jeseni 2008. godine, siromašniji decili su imali relativno više koristi od ekonomskog rasta, dok bogatiji nisu ostvarili značajnije povećanje u realnim iznosima. U skladu sa prezentiranim nalazima u prethodnim poglavljima i rezultatima ranijih istraživanja (Krstić and Sulla 2007, Republički zavod za statistiku 2008), prezentirana analiza je ponovo potvrdila da su visok i stalan ekonomski rast, rast zarada i efikasna redistributivna politika uticali na poboljšanje životnog standarda u Srbiji u periodu od 2006. do jeseni 2008. godine.

Međunarodne organizacija rada. Zbog toga se podaci koji se odnose na nezaposlene moraju pažljivo interpretirati u ovoj analizi.

¹⁴ Osobe koje primaju transfere, tzv. „primaoci naknada”, su primaoci socijalne pomoći, ali i drugih naknada.

4. UTICAJ KRIZE KROZ TRŽIŠTE RADA¹⁵

Promene zaposlenosti

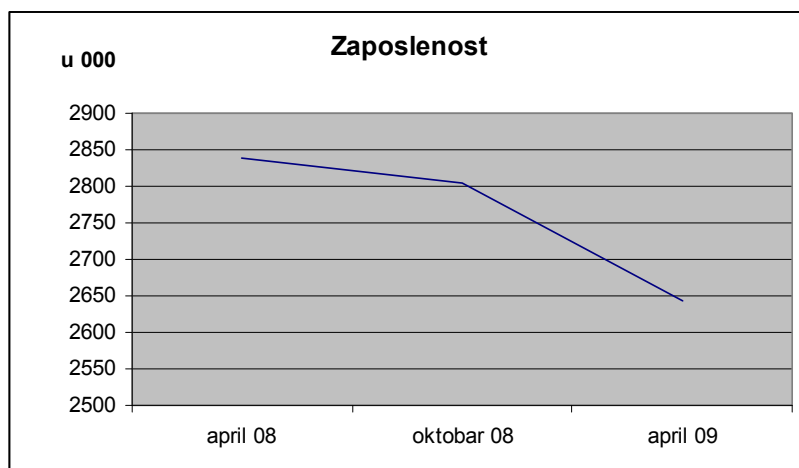
Svetska ekonomska kriza prelila se, videli smo, brzo u Srbiju. Smanjena ekonomska aktivnost i potrošnja u svetu donele su smanjenje izvoza i ekonomske aktivnosti u Srbiji, a smanjenje dohodaka stanovništva Srbije pad tražnje za domaćom i uvoznom robom.

Takve tendencije u realnom sektoru neminovno dovode do smanjenja tražnje za radnom snagom, kao veličine koja je izvedena baš iz ekonomske aktivnosti. Smanjenje tražnje vodi u tržišnoj ekonomiji ili padu zaposlenosti, ili smanjenju zarada, ili smanjenju broja časova rada ili njihovoj kombinaciji. Na taj način se poslovni svet prilagođava krizi i pokušava da smanji troškove poslovanja.

U zemlji sa jakom zaštitom zaposlenosti i raširenim i rigidnim kolektivnim ugovorima verovatno neće doći do odgovarajućeg smanjenja zaposlenosti i zarada, ali će firme biti terane u gubitke i stečajevе, sa kasnijim prilagođavanjem radne snage.

Promene na tržištu radne snage u Srbiji pratićemo kroz promene zaposlenosti, nezaposlenosti i zarada tokom 2008. i početkom 2009. godine.¹⁶

Ukupna zaposlenost. Ukupna zaposlenost u Srbiji smanjila se za godinu dana, tj. od aprila 2008. do aprila 2009. godine, sa 2,84 na 2,64 miliona, odnosno za 6,9%.¹⁷ Taj pad prikazan je na sledećem grafikonu:

Izvor: ARS

¹⁵ Analiza je zasnovana na tri polugodišnje ankete su izvedene aprila i oktobra 2008. i aprila 2009. godine. Ankete su rađene po istoj metodologiji i po istom upitniku. U dve polugodišnje ankete iz 2008. godine anketirano je ukupno 47711 lica, a u aprilskoj iz 2009. godine 19642. Neki rezultati preuzeti su iz panela anketa iz oktobra 2008. i aprila 2009. godine, koga čini istih 8843 pojedinaca.

¹⁶ Ovi podaci se odnose na širu definiciju zaposlenosti, pošto se zaposlenima smatraju svi oni koji su u prethodnoj sedmici radili makar jedan sat. Iako je moguće koristiti i užu definiciju nezaposlenosti kao realističnu, mi smo se opredelili za širu kako bi analiza bila u skladu sa ILO standardima i njeni rezultati uporedivi sa drugim zemljama.

¹⁷ U oktobru 2009. ukupna zaposlenost je dodatno smanjena na 2,59 miliona.

U periodu april 2008-oktobar 2008. smanjenje zaposlenosti je relativno umereno – za 1,3%. Ono je većim delom posledica smanjenja zaposlenosti u sivoj ekonomiji. U periodu oktobar 2008-april 2009. godine ispoljavaju se puni efekti krize na zaposlenost. Njen pad je velikih 5,8%, što svakako nije posledica samo restrukturiranja “velike” privrede, već i pada ekonomske aktivnosti u poslednjem kvartalu 2008. i prvom 2009. godine.

Smanjenje ukupne zaposlenosti u ovih godinu dana je veliko – za 6,9%. Takav pad svakako ima znatne posledice po ekonomsko i socijalno stanje u zemlji ukoliko otkazu socijalni mehanizmi za sanaciju posledica krize.

Regioni, urbano-ostalo. Iako su u prethodnim godinama osnovni regioni Srbije imali relativno stabilno učešće u ukupnoj zaposlenosti, u posmatranih godinu dana došlo je do divergentnih kretanja: u jednogodišnjem periodu daleko najnepovoljnije kretanje zaposlenosti ima centralna Srbija, gde pad za godinu dana iznosi 10,0%. Druga je Vojvodina, gde je smanjenje 6,8%, dok je u Beogradu čak zabeleženo povećanje zaposlenosti od 1,2%. Kada se zasebno posmatraju dva polugodišta, vidi se da je u sva tri regiona došlo do pogoršanja zaposlenosti u drugom u odnosu na prvo.

Ovi podaci potvrđuju ono što se i golim okom vidi: da Beograd odmiče ostalim krajevima Srbije, da ga sledi Vojvodina, dok centralna Srbija zaostaje. Prednost Beograda ogleda se u njegovoj nadproporcionalnoj oslonjenosti na uslužne delatnosti, koje su manje pogođene krizom od sekundarnih, kao i opštom privrednom dinamikom. Na žalost, u Srbiji ne postoje podaci o BDP-u ili bruto dodatoj vrednosti po regionima, pa nismo u stanju da proverimo ovaj utisak. (Videti Tabelu 14 u Aneksu 1.)

Zaposlenost na urbanim i ostalim područjima bila je različito pogođena krizom. U prvom polugodištu, dok se kriza još nije razmahala, u urbanom delu Srbije zaposlenost je i dalje rasla, mada po umerenoj stopi od 0,7%. Sa druge strane, zaposlenost u ostalim naseljima je opadala, prvenstveno zahvaljujući poljoprivredi. U drugom polugodu zaposlenost je podjednako smanjena u urbanom i ruralnom delu zemlje. (Videti Tabelu 13 u Aneksu 1.) Kriza je sve pogodila.

Sektori. Dinamika zaposlenosti u formalnom i neformalnom sektoru vrlo je različita: iako se zaposlenost smanjuje u oba, znatno je brže smanjenje u neformalnom sektoru nego u formalnom. Dok u prvom polugodištu zaposlenost u formalnom sektoru praktično stagnira (-0,4%), dotle zaposlenost u neformalnom sektoru već opada po stopi od 3,7%. U drugom polugodu se negativni procesi ubrzavaju, te zaposlenost u formalnom opada za 4,7%, a u neformalnom čak 9,4%. (Videti Tabelu 12 u Aneksu 1.)

Glavnina gubitka zaposlenosti neformalnog sektora nalazi se u poljoprivredi, a zatim u građevinarstvu i trgovini, u kojima je i zaposlenost unutar neformalnog sektora najveća. Najveći deo gubitaka formalnog sektora nalazi se u industriji (više od polovine), a zatim u poljoprivredi (jedna četvrtina) i građevinarstvu (jedna osmina).

Takva kretanja pokazuju da neformalni sektor i dalje predstavlja fleksibilniji deo tržišta radne snage, jer se znatno brže (i radikalnije, tj. nepovoljnije) prilagođava kriznom ambijentu. Zaposlenost u formalnom sektoru ima znatno veću inerciju, ali se pod pritiskom nepovoljnih okolnosti i ona donekle prilagođava.

Fluktuacije zaposlenosti po proizvodnim sektorima su prilične. Najveći pad zaposlenosti imaju građevinarstvo (13,1%) i hoteli i restorani (10,7%), što je prirodno u vremenu krize. Građevinarstvo opada pošto se odlažu investicije u privredi i zato što je smanjena stanogradnja usled smanjenog kreditiranja od strane banaka. Ugostiteljstvo smanjuje aktivnost stoga što su smanjeni dohoci stanovništva, pa se redukuju rashodi na ove aktivnosti. Znatnom smanjenju zaposlenosti u ovim sektorima doprinosi i sezonski karakter poslova, odnosno tip zapošljavanja, pošto je veliki deo radnika u njima angažovan privremeno, sezonski, tako da je prilagođavanje poslodavaca krizi znatno jednostavnije nego u delatnostima koje isključivo ili velikim delom pripadaju formalnom sektoru.

Smanjenje zaposlenosti u poljoprivredi je takođe visoko, za 9,2%, verovatno zbog smanjene mogućnosti zapošljavanja u neformalnom sektoru. Pored krize, uzrok smanjenju zaposlenosti u poljoprivredi su starenje stanovništva i proces koncentracije poljoprivrednog zemljišta, koji premešta poljoprivrednike u druga zanimanja ili među neaktivne (one starije)

I industrija je zabeležila smanjenje zaposlenosti u ovom polugodištu od znatnih 7,4%. Uzroci su, nema sumnje, pad prodaje i dalje smanjenje zaposlenosti usled restrukturiranja. Poslodavci se trude da smanje troškove rada u vreme krize i svedu zaposlenost na optimalan nivo. Ipak, pad zaposlenosti u industriji je znatno niži od pada industrijske proizvodnje u Srbiji od 20,9% u pravom kvartalu 2009. u odnosu na prvi kvartal 2008. godine. Uzroci tom zaostajanju su:

- zaštita radnih mesta, koja čini skupim za poslodavce otpuštanje zaposlenih, a zbog priličnih otpremnina,
- očekivanje nekih poslodavaca da će kriza brzo proći, pa čuvaju obučene zaposlene i
- korišćenje plaćenih privremenih odsustava (minimalna naknada je 60% prethodne zarade zaposlenog), umesto otpuštanja.

Među sektorima je bilo i onih koji su povećali zaposlenost između oktobra 2008. i aprila 2009. godine. Na prvom mestu, to je finansijski sektor, sa 7,1%. On je, i pored krize, uspeo da posluje pozitivno u 2008. godini, pa je nastavio ekspanziju, uz znatno zapošljavanje. (Videti Tabelu 15 u Aneksu 1.)

Profil zaposlenih. U kriznom polugodištu je pad zaposlenosti dosta ujednačen među nivoima školske spreme (između 5,4 i 7%), osim kod najviše kategorije – viša, visoka, akademije, magistratura, doktorat – kod koje praktično nije bilo promena. To praktično znači da teret krize snose niže i srednje kvalifikovani zaposleni, dok oni najškolovaniji nemaju teškoća za očuvanjem radnog mesta. Očigledno je da su viši nivoi radnih mesta (najstručniji i šefovski) poslednji koji dolaze na red kod otpuštanja. (Videti Tabelu 16 u Aneksu 1.)

U prvom polugodištu promene zaposlenosti svih grupa su minimalne osim kod 45-59 (žene) i 60+ javlja znatnije smanjenje, koje je posledica penzionisanja najstarijih pripadnika ove grupe. Ali, u drugom posmatranom polugodištu, onom u kome je kriza dala efekte u punoj meri, kretanje zaposlenosti po starosti je sasvim drugačije. Naime, tu se proces potpuno obrće i radna mesta u većoj meri gube pripadnici mlađih generacija, dok stariji održavaju svoju zaposlenost. Podaci pokazuju da je ukupna zaposlenost najmlađe grupe,

one do 29 godina, smanjena za jednu sedminu, i to prvenstveno zahvaljujući smanjenju zaposlenosti muškaraca za jednu petinu, dok su pripadnice ove starosne grupe u znatno manjoj meri pogođene krizom. Ukupno posmatrano, nema sumnje da je zaposlenost mlađih, odnosno najmlađih generacija najviše pogođena krizom. (Videti Tabelu 17 u Aneksu 1.)

Zaposlenost rukovodilaca, menadžera, stručnjaka i njihovih saradnika i kategorije radnika u uslužnim delatnostima malo je promenjena tokom jednogodišnjeg perioda. Slede službenici i nekvalifikovani radnici sa umerenim padom. Znatno pad zaposlenosti i u prvom i u drugom polugođu vidi se kod kvalifikovanih radnika i sličnih zanimanja. Takvo kretanje posledica je bitnog smanjenja zaposlenosti i u industriji i u poljoprivredi, a ovi radnici imaju najvećim delom radna mesta u tim sektorima. Opštije posmatrano, uočava se da je su radna mesta stručnijih radnika i onih van neposredne produkcije proizvoda sigurnija u vremenu krize. (Videti Tabelu 18 u Aneksu 1.)

Polna struktura. Ukupno posmatrano, zaposlenost žena smanjena je minimalno više nego zaposlenost muškaraca u periodu april 2008-april 2009. godine: -7,0% prema -6,8%. Kod žena se vidi pad zaposlenosti od 3,3% već u prvom polugođu, u kome zaposlenost muškaraca još raste. U drugom polugođu se trendovi okreću i zaposlenost muškaraca opada za velikih 7,2%, a žena za umerenijih 3,8%. Ovaj rezultat posledica je znatnog pada zaposlenosti u sektorima u kojima pretežno rade muškarci (industrija, građevinarstvo) i znatno manjeg pada ili čak rasta zaposlenosti u sektorima u kojima pretežno rade žene (trgovina, obrazovanje, zdravstvo, finansijsko posredovanje).

I pored ove minimalne razlike na štetu žena u poslednjih godinu dana, povoljnija dinamika u odnosu na muškarce u dužem periodu dovela je do povećanja učešća žena u ukupnoj zaposlenosti. Ono je dostiglo 43,3% u aprilu 2009. godine, što je znatno više nego 40,2% u 2005. godini. Svakako, nepovoljno je što je do ovakvog poboljšanja polne strukture došlo u uslovima opšteg pogoršanja ukupne zaposlenosti, pa i zaposlenosti žena.

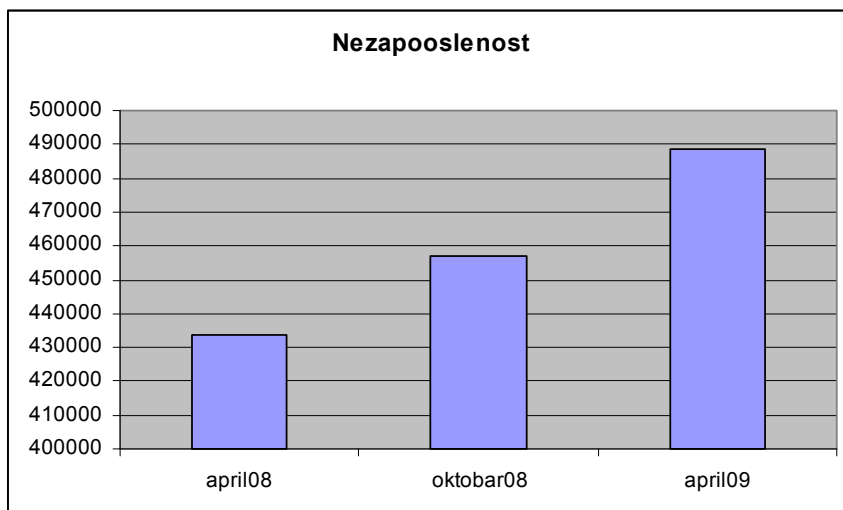
I zaposlenost žena je znatno više smanjena u neformalnom sektoru nego u formalnom. Žene bolje prolaze od muškaraca u Beogradu i Vojvodini, a lošije u centralnoj Srbiji.

Po polu gledano, nema velikih razlika između žena i muškaraca po nivoima školske spreme. Nešto su lošije prošli muškarci sa nepotpunom osnovnom školom i fakultetom i žene sa osnovnom školom.

Promene nezaposlenosti

Ukupna nezaposlenost. Rast nezaposlenosti je praktično nezaobilazan pratilac ekonomskih kriza i obično se smatra njihovim najnepovoljnijim izrazom. Rezultat je ne samo smanjenja ekonomske aktivnosti, odnosno obima poslova firme, već i težnje da se maksimalno smanje svi troškovi poslovanja, pa i troškovi rada, kako bi se izbegli gubici i eventualno ostvario profit. Drugim rečima, smanjenje radne snage povezano je sa planom da se poveća efikasnost preduzeća.

Povećanje nezaposlenosti u Srbiji je u posmatranom periodu bilo bitno:

U prvom posmatranom polugodištu, onom u kome su se pojavili tek prvi znaci krize, nezaposlenost je znatno porasla, prema Anketi o radnoj snazi, za 5,5% u celoj Republici. U drugom polugodištu, između oktobra 2008. i aprila 2009. godine, broj nezaposlenih se uvećao za 6,9% u odnosu na oktobar 2008, a nezaposlenost je dostigla 488,6 hiljada lica.¹⁸

Stopa nezaposlenosti je i dalje relativno niska, mada visoka u internacionalnim razmerama. Povećana je sa 13,3 u aprilu 2008. na 14,0% u oktobru 2008. i 15,6% u aprilu 2009. godine.¹⁹ Povećanje stope nezaposlenosti rezultat je kombinovanog dejstva smanjenja zaposlenosti i rasta nezaposlenosti.

Kod žena nezaposlenost je brže rasla u prvom, sporije u drugom polugodištu. Ukupno je, za ovih godinu dana, sporije rasla nego muškaraca.

Regioni, urbano-ostalo. Regionalna slika je uravnotežena. Nezaposlenost je slično porasla u sva tri posmatrana regiona. Udeo regiona u nezaposlenosti je vrlo sličan udelu u zaposlenosti, pa su tako stope nezaposlenosti vrlo slične. Za očekivati je da se teret nezaposlenosti više razlikuje na nivou nižih teritorijalnih jedinica (okruzi, opštine). (Videti Tabelu 19 u Aneksu 1.)

Povećanje nezaposlenosti je znatno izraženije u gradskim sredinama, gde je iznosilo 8,4 i 8,1% u dva posmatrana polugodišta, dok je u ostalim sredinama bilo znatno niže: 0,4 i 4,5%. (Videti Tabelu 20 u Aneksu 1.) Ovakva razlika svakako je rezultat različite privredne strukture ovih područja. Gradske sredine su pogođene kako daljim restrukturiranjem velike privrede, koja vodi daljem smanjenju starih viškova zaposlenosti i povećanju nezaposlenosti, tako i uticaju krize na poslove formalnog dela privrede.

Sa druge strane, u ostalim naseljima u kojima dominiraju poljoprivredna i druga manje formalna zanimanja prestanak rada (zaposlenosti) se ne prelijeva uvek u nezaposlenost već često u neaktivnost, budući da je aktivno traženje posla često nemoguće.

¹⁸ U oktobru 2009. ukupna nezaposlenost dostigla je 517 hiljada.

¹⁹ U oktobru 2009. stopa nezaposlenosti dostigla je 16,6%.

Profil nezaposlenih. Udeo mladih (15 do 29 godina) u ukupnoj nezaposlenosti je najveći u aprilu 2008, sa 38,6%. Takva žalosna činjenica je donekle prirodna, jer je u situaciji male zaposlenosti i velike nezaposlenosti baš pripadnicima najmlađih generacija najteže da nađu zaposlenje usled nemanja potrebnog radnog iskustva, a ponekada i kvalifikacija. Ali, i udeo srednjih generacija po starosti je visok, što je rezultat tranzicionog restrukturiranja i tekuće krize.

U prvom posmatranom jednogodišnjem periodu (april 2008-april 2009), kada je rast ukupne nezaposlenosti bio 12,6%, najsporije je rastao broj nezaposlenih baš najmlađe generacije (7,4%), zatim mlađe (9,5%) i srednje (23,3%), dok je najbrže rastao kod najstarije generacije od 60+ (35,3%), mada najmanje u apsolutnim brojevima. (Videti Tabelu 21 u Aneksu 1.) Ovaj se proces može smatrati neočekivanim pošto je suprotan ne samo dosadašnjim tendencijama, već i uobičajenim shvatanjima da su mlade i najmlađe generacije prve žrtve krize.²⁰

U Srbiji među nezaposlenima dominiraju oni sa srednjom školskom spremom – čak ih je više od dve trećine. Oni su i najviše pogođeni nezaposlenošću, jer je jedino njihovo učešće u nezaposlenosti veće od učešća u zaposlenosti (67,9 prema 55,0% u aprilu 2008) i nastavlja da raste tokom krize. Važni uzroci visokog učešća nezaposlenih sa srednjom stručnom spremom su visoka produkcija ovog stepena tokom prethodnih decenija, sa jedne, i zastarelost znanja mnogih od njih u odnosu na potrebe, a zbog tipa školovanja rada u granama i zanimanjima koji sada nestaju ili se znatno smanjuju (mašinska, hemijska i slične industrije).

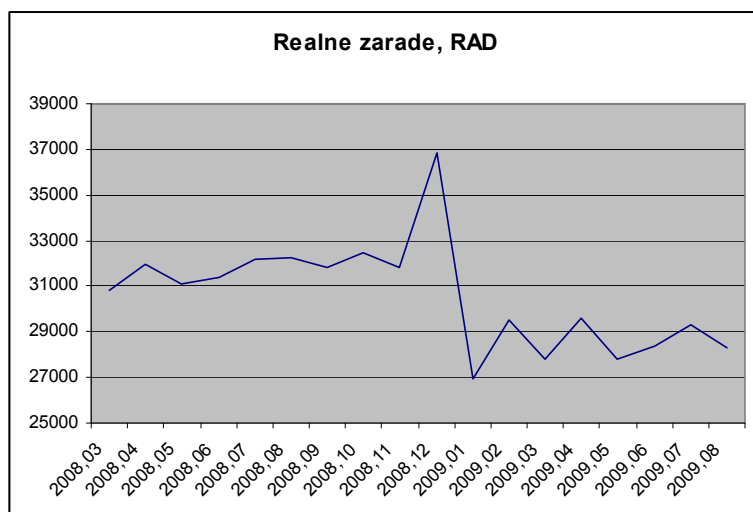
U posmatranom kriznom polugodištu najmanje su bili pogođeni oni sa najviše i oni sa najmanje obrazovanja, čija je nezaposlenost praktično stagnirala, dok su najviše bili pogođeni oni sa osnovnim i srednjim obrazovanjem. (Videti Tabelu 22 u Aneksu 1.)

Promene zarada

Posle snažnog rasta realnih zarada tokom ove decenije, u poslednjih godinu dana trend je prelomljen i zarade suštinski stagniraju u realnom izrazu. Dok su nominalne zarade, prema ARS, rasle, dotle su ovi iznosi mereni stalnim cenama doneli mali pad u oba polugodišta: za 0,1% u prvom i za 1,2% u drugom. Smanjenje realnih zarada tokom ovih dvanaest meseci nije bilo posledica smanjenja nominalnih zarada, već njihovog inflacionog obezvređenja. Tako je u Srbiji došlo i do (delimičnog) prilagođavanja zarada i kroz smanjenje zaposlenosti i kroz malo smanjenje zarada.

Sličan trend nalazimo u statistici zarada u formalnom sektoru:

²⁰ Ipak, spor rast nezaposlenosti mladih nije rezultat umerenog gubitka posla, već takođe i visoke postojeće nezaposlenosti, tako da znatan apsolutni rast nezaposlenosti ne vodi do visokog procentualnog rasta nezaposlenosti.

Izvor: RAD, RZS

Tokom većeg dela 2008. godine realna zarada u formalnom sektoru je stagnirala, prema podacima RAD. Posle naglog skoka u decembru 2008. i još većeg pada u januaru 2009. (što je redovna sezonska pojava) i metodoloških promena,²¹ realne zarade su i tokom 2009. godine stagnirale, i to na podjednako nivou kao 2008. godine, ukoliko se uzme u obzir metodološka promena.

Regioni, urbano-ostalo. Odnos između prosečnih zarada u urbanim i ostalim (ruralnim i mešovitim) sredinama svakako je u korist zaposlenih na urbanom području: njihove zarade su veće za tridesetak procenata, što je rezultat pretežnog zapošljavanja u modernijoj privredi, sa punim radnim vremenom, dok je na ruralnom području dosta ljudi zaposleno u sitnoj poljoprivredi, a zatim u svojstvu pomažućih članova domaćinstva i sličnih „zaposlenih“ sa nepunim radnim vremenom. Ipak, ta se razlika nije promenila u ovih godinu dana, već su oba područja bila podjednako pogođena kriznim udarima. (Videti Tabelu 25 u Aneksu 1.)

Među regionima Beograd ima, po očekivanju, najviše zarade, ali je zanimljivo da se razlika smanjuje tokom krize. Tome je osnovni uzrok zaostajanje zarada u sektorima koje su naglašeno zastupljeni u Beogradu, kao zdravstvo, državna uprava i ugostiteljstvo. Sa druge strane, centralna Srbija se po prosečnoj zaradi izjednačila sa znatno razvijenijom Vojvodinom. Svoj doprinos ovim kretanjima daje i poboljšanje relativnog položaja zarada u poljoprivredi u drugom od posmatranih polugodišta. (Videti Tabelu 26 u Aneksu 1.)

Sektori. Pogledajmo odnos prosečne zarade u formalnom i neformalnom sektoru prema prosečnoj zaradi u Srbiji:

²¹ Od januara 2009. godine Republički zavod za statistiku obračunava zarade na promenjen način – uključuju se, pored zaposlenih kod pravnih lica, i zarade zaposlenih kod fizičkih lica koje su niže – pa su i prosečne zarade na nivou Srbije niže za 12% u odnosu na raniji period. Odatle ovaj pad u prvoj polovini 2009. godine.

Tabela 6. Zarade u formalnom i neformalnom sektoru

	april08	oktobar08	april09
Srbija	100	100	100
neformalni sektor	57,6	55,3	51,4
formalni sektor	102,6	103,9	103,1

Izvor: ARS

Zarada u formalnom sektoru je dvostruko veća nego u neformalnom, što je svakako prirodno i očekivano zbog ekonomskih prednosti formalnog sektora: tehnološka prednost (ili veći kapital po zaposlenom) praćena složenijim poslovima koji angažuju više školske spreme, odnosno ljudskog kapitala, što se sve realizuje i kroz veće zarade zaposlenih radnika.

U posmatranom periodu zarade u neformalnom sektoru dosta brzo opadaju u odnosu na formalni. Tako se i na planu zarada pokazuje da je neformalni sektor više podnosi teret krize, odnosno da je procikličan. Slično je bilo i sa zaposlenošću, kako smo videli u prvom odeljku ovog poglavlja.

Pomenuta procikličnost neminovno ima negativne efekte na socijalni položaj siromašnijih slojeva. Jer, ljudi koji rade u vanpoljoprivrednom delu neformalnog sektora ugroženi su i u dobrim vremenima budući da su van «normalnog» dela ekonomije, odnosno da rade u onom koji im tek obezbeđuje elementarnu egzistenciju i minimalan životni standard, i to bez socijalnog i penzijskog osiguranja. Kada su u vreme krize ti poslovi natprosečno ugroženi, a zarade se brzo smanjuju, onda je sigurno da se socijalno stanje siromašnijih slojeva posebno pogoršava.

U polugodištu oktobar 2008-april 2009. godine prosečne zarade u javnom sektoru su ipak više smanjene nego u privredi. Štaviše, najmanji realan pad zabeležen je u industriji (0,4%) i poljoprivredi (1,5%). Izgleda da je napor MMF-a da se ograniče zarade u javnom sektoru dao neke rezultate.

Profili. Većina zarada kreće se u uskom rasponu oko smanjenja prosečne zarade za Srbiju u celini. (Videti Tabelu 27 u Aneksu 1.) Jedinu porast realne zarade, mada minimalan, beleži se u poljoprivredi, dok nešto izraženiji pad vidimo kod zanatlija i trgovaca.

Primetan je rast prosečne zarade sa starošću (Videti Tabelu 28 u Aneksu 1.) Iako mladi imaju najnižu zaradu, što je očekivano, ipak je pozitivno to što je njihovo zaostajanje donekle smanjeno za vreme krize.

Muškarci i dalje imaju veće prosečne zarade od žena, mada se odnos popravlja u korist žena: od 1,11 preko 1,08 do 1,07 u aprilu 2009. godine. Očigledno je da se trend iz prethodnih godina nastavlja. Muškarci zarađuju više i u formalnom i u neformalnom sektoru, s tim da je razlika veća u neformalnom. Nema sumnje da mehanizmi određivanja zarada (broj radnih sati, kvalifikacije, zakonska regulacija) bolje deluju u formalnom sektoru.

Osetljivost radnog statusa na krizu

U ovom odeljku ćemo pogledati pravce promene radnog statusa u vremenu krize, odnosno između oktobra 2008. i aprila 2009. godine. Kao analitičko oruđe korišćićemo panel anketa o radnoj snazi iz oktobra 2008. i aprila 2009. godine.

Odnos između tri radna statusa (zaposlenost, nezaposlenost i neaktivnost) dodatno se pogoršao tokom krize: stopa zaposlenosti pala je na 41,6%, dok nezaposleni i neaktivni učestvuju sa uvećanih 7,7 i 50,7%. (Videti Tabelu 29 u Aneksu 1.)

U apsolutnim brojevima ove promene predstavljene su u sledećoj tabeli:

Tabela 7. Promene radnog statusa, okt08-apr09

	Promene	Saldo	promena, % ukupnog broja
zaposleni u nezaposlene	74918		2,7
nezaposleni u zaposlene	21851	53067	4,8
zaposleni u neaktivne	138921		5,0
neaktivni u zaposlene	54150	84771	1,8
nezaposleni u neaktivne	29143		6,4
neaktivni u nezaposlene	28017	1126	0,9

Izvor: panel

Osnovne odlike procesa promene radnog statusa su sledeće:

- promene nisu jednosmerne, na primer od zaposlenih ka nezaposlenima, već dvosmerne, i od zaposlenih ka nezaposlenima i u obrnutom smeru; stoga smo prikazali sve smerove promena, a i njihov ukupni neto iznos (saldo),
- najveći gubitak zaposlenosti nije bio u korist nezaposlenih (74,9 hiljada) već u korist neaktivnih (138,9 hiljada); samo manji deo ovog toka može se pripisati penzionisanju iz formalnog sektora,
- postoji i cirkulacija nezaposlenih ka neaktivnima (to su obično oni iz radnog doba koji su obeshrabreni dotadašnjim neuspesima da nađu posao), ali i neaktivnih ka nezaposlenima, gde verovatno pogoršanje porodičnih prilika podstiče deo neaktivnih da ipak potraže posao.

Promena radnog statusa po pojedinim grupama stanovništva prikazana je u Tabeli 31 u Aneksu 1. Detaljnija analiza pokazuje da je relativna frekvencija promene radnog statusa podjednaka na urbanom i ostalom području, a da je među regionima najveća u Beogradu. To se može objasniti nešto većom pokretljivošću zaposlenosti u Beogradu, kao centru moderne ekonomije u odnosu na druge regione. Vojvodina je na proseku, dok je centralna Srbija zabeležila ispod prosečnu frekvenciju promene statusa.

Kod školske spreme najveću relativnu frekvenciju promene, znači i najveću osetljivost radnog statusa na krizu, imaju oni sa srednjom i osnovnom školom i sa nepotpunom osnovnom školom, dok ispod prosečnu osetljivost imaju ostali (bez ikakve škole, sa višom i sa visokom školom).

Po starosnim kategorijama, relativno najčešću promenu radnog statusa imaju oni najmlađi (15-30 godina). Sledeće grupacije (31-40 i 41-50) imaju ispod prosečnu, da bi najstariji (50+) imali iznad prosečnu, delimično zahvaljujući penzionisanju.

Po smerovima promene gledano, razvoj događaja je sledeći:

- *zaposleni u nezaposlene*: obično su iz modernog, formalnog sektora; relativno je najviše pogođeno urbano područje, a posebno Beograd; čak 86,0% ovih gubitnika ima srednju školsku spremu, a osetljivost se jasno smanjuje sa godinama života,
- *zaposleni u neaktivne*: to su najčešće pripadnici dveju kategorija: (1) oni kojima je kriza oduzela svaku mogućnost zaposlenja, obično u depresiranim područjima i (2) oni koji odlaze u penziju; dominira ostalo (ruralno) područje, a od regiona centralna Srbija; kod školske spreme najviše su pogođeni oni sa osnovnom i nepotpunom osnovnom školom; od starosnih grupa najveća je osetljivost najstarijih, koji polaze u penziju,
- *nezaposleni u zaposlene*: ovo su dobitnici u vreme krize, ali ih je relativno malo, daleko je bolje prošlo urbano područje u odnosu na ostalo, a posebno se istakla Vojvodina među regionima; kod školske spreme su uverljivo najbolje prošli oni sa srednjom školom, a kod starosnih kohorti najmlađi i oni sledeći po starosti (31-40 godina),
- *nezaposleni u neaktivne*: ovo je uglavnom grupacija koja više ne veruje u zaposlenje i miri se sa nepovoljnim stanjem; i ovde je uverljivo lošije prošlo urbano područje, a među regionima Beograd, pa Vojvodina; natprosečan je broj onih sa srednjom školom i onih bez ikakve škole; među starosnim grupama natprosečno je najmlađih i najstarijih,
- *neaktivni u zaposlene*: ovo je druga grupa dobitnika od krize, iako malobrojna; natprosečno je dobro prošao Beograd; urbano i ostalo područje je ujednačeno, kao i grupe po školskoj spremi; natprosečno su prošli najmlađi i najstariji,
- *neaktivni u nezaposlene*: oni su rešeni da pokušaju, verovatno usled pogoršanja porodičnih prilika; natprosečno je učešće urbanog područja, Vojvodine, onih sa osnovnom školom i najmlađih i najstarijih.

Žene imaju nešto višu relativnu frekvenciju promene statusa nego muškarci. Osnovna razlika u odnosu na muškarce je što žene kada izgube posao ređe prelaze među nezaposlene, a češće među neaktivne. Znatno češće i napuštaju neaktivnost i prelaze bilo među zaposlene, bilo među nezaposlene. Možemo zaključiti da žene na margini imaju tradicionalan odnos prema poslu: ili rade ili se potpuno povlače sa tržišta radne snage.

Osetljivost zarada na krizu

U ovom odeljku ispitivaćemo osetljivost zarada pojedinih kategorija zaposlenih na ekonomsku krizu i kretanja na tržištu radne snage. Ta analiza će biti podeljena u dva dela. U prvom će biti data globalna slika promene položaja pojedinih grupa zaposlenih (kvintila), dok ćemo u drugom delu ući u detaljnu analizu koja je kategorija kako prošla u kriznih pola godine (oktobar 2008. – april 2009. godine). I u ovom odeljku ćemo koristiti panel dveju pomenutih anketa.

Ekonomska kriza promenila je položaj pojedinih grupa zaposlenih u većoj ili manjoj meri. Za one čiji se položaj više menja reći ćemo da su osetljivije na krizu od onih drugih. A osetljivost ćemo meriti pomoću pokretljivosti pojedinih grupa između kvintila po zaradama,²² a u dve ankete o radnoj snazi. Drugim rečima, ukoliko su pripadnici neke grupe zaposlenih (na primer, oni sa najnižim zaradama ili sa srednjom školskom spremom ili zaposleni u neformalnom sektoru) u većoj meri menjaju kvintil po zaradi nego što je prosek zaključićemo da su oni osetljiviji na krizu nego oni koji su manje pokretni. Naravno, ovde pojam osetljivosti ne označava *apriori* pogoršanje pozicije, budući da među osetljive spadaju i oni čiji se položaj popravio.

Pogledajmo prvo globalnu sliku:

Tabela 8. Promena kvintila po zaradama, okt08-apr09

	kvintil 1	kvintil 2	kvintil 3	kvintil 4	kvintil 5
Kvintil 1	86,9	10,0	2,9	0,0	0,2
Kvintil 2	5,3	79,7	14,1	1,0	0,0
Kvintil 3	4,6	6,0	76,6	11,3	1,5
Kvintil 4	2,1	2,9	5,4	81,7	7,9
Kvintil 5	1,1	1,5	1,0	6,0	90,4

Izvor: panel

U tabeli su u procentualnom izrazu date promene sastava kvintila između oktobra 2008. i aprila 2009. godine. U redovima se vidi kako su u aprilu 2009. distribuirani zaposleni iz jednog kvintila iz oktobra 2008, dok se u kolonama prikazuje iz kojih su kvintila iz oktobra 2008. pristigli zaposleni u jedan kvintil iz aprila 2009. godine. Na glavnoj dijagonali su oni koji su se u oba perioda nalaze u istom kvintilu.

Primetno je da postoji prilična vertikalna pokretljivost zarada i u tako kratkom razdoblju kao što je pola godine: procenat onih koji promene kvintil kreće se između jedne desetine i jedne četvrtine, zavisno od kvintila. Najniži je u grupi sa najvišim zaradama, što znači da oni najmanje menjaju svoj (povoljan) položaj.

Zanimljivo je da je broj “dobitnika” (onih koji su prešli u viši kvintil) znatno veći od broja “gubitnika” (onih koji su prešli u niži kvintil). Više ih je za 36,3%. Ova razlika posledica je razlike u dubini (intenzitetu) promene kvintila: dobitak jednog dobitnika u proseku je manji nego gubitak jednog gubitnika. Drugim rečima, pad gubitnika na lestvici kvintila u proseku je veći nego uspinjanje dobitnika. To se u tabeli vidi na sledeći način: brojevi u donjem levom uglu tabele (gde je dublji pad) su veći nego u gornjem desnom uglu (gde je veći skok).

Pogledajmo bliže. (Videti Tabelu 30 u Aneksu 1.) Najosetljiviji po zaradama na krizu su zaposleni u proizvodnji ruda i vađenju kamena, gde je gotovo jedna trećina njih promenila kvintil u aprilu 2009. u odnosu na oktobar 2008. godine. Slično je sa vojnim licima, gde je očigledno priličan broj istovremeno dobio povišicu. Među proizvodnim sektorima

²² Kvintili su grupe od po 20% zaposlenih pojedinaca grupisanih po visini zarade: tako je u prvom kvintilu 20% zaposlenih sa najnižom zaradom, a u petom 20% zaposlenih sa najvišom zaradom.

natprosečnu osetljivost pokazuju i zaposleni u prerađivačkoj industriji, proizvodnji električne energije, gasa i vode, finansijsko posredovanje i državna uprava.

Među zanimanjima, visoku osetljivost pokazuju službenici, stručni saradnici i tehničari i stručnjaci, znači uglavnom kancelarijska zanimanja, kojima slede zanatlije i pripadnici jednostavnih zanimanja. Kod školske spreme najveću osetljivost imaju oni sa višom i srednjom školskom spremom, koje i daju najveći broj pripadnika najosetljivijih zanimanja (službenika i stručnih saradnika i tehničara). Ispod proseka su oni sa visokom školskom spremom i sa osnovnom školom, dok su oni sa nepotpunom i bez osnovne škole krajnje neosetljivi i zakovani za najniži kvintil.

Sva tri regiona se po osetljivosti nalaze ujednačeno oko proseka. Sa starošću opada osetljivost: najviše su osetljivi najmlađi, dok je srednja generacije nešto iznad proseka, a najstarija znatno ispod njega. Zaposleni u urbanim sredinama znatno su osetljiviji od onih na ostalom/ruralnom području.

Osetljivost žena nešto je manja nego kod ukupne zaposlenosti: 10,2 prema 11,4%. Znatno je veća u grupi zakonodavaca, funkcionera i menadžera, kao i kod stručnih saradnika i tehničara, kod onih sa fakultetom i u sektoru saobraćaja i veza, dok je znatno niža kod žena na ruralnom području, službenica, zanatlija, sa osnovnom školom, u poljoprivredi i sektoru komunalnih i drugih usluga.

Pogledali smo i kako su prošle pojedine kategorije zaposlenih prema dobitku (penjanje na listi kvintila) ili gubitku (spuštanje na listi kvintila).

Među gubitnicima se nalaze one grupe zaposlenih koje je kriza veoma pogodila. Tu su zaposleni u finansijskom posredovanju, poslovima sa nekretninama i građevinarstvu. Tu si još zanatlije, oni sa osnovnom školom i, pomalo neočekivano, zaposleni u proizvodnji električne energije, gasa i vode.

Očigledno je da se u vrhu po dobitku nalazi grupa uglavnom ili potpuno zaposlenih u državnom sektoru: zakonodavci funkcioneri i menadžeri, zaposleni u državnoj upravi i socijalnom osiguranju i vojna lica; tek nešto slabije prošli su zaposleni u obrazovanju. I pored sve navodne fiskalne stege i nominalne politike obuzdavanja plata u javnom sektoru, ova grupacija i dalje prolazi najbolje. U vrhu su i dve malobrojne grupacije – kvalifikovanih radnika u poljoprivredi i ribarstvu i onih sa nepotpunom osnovnom školom.

Kod regiona je, pomalo neočekivano, iznad proseka po dobitku centralna Srbija, mada je to u skladu sa ranije pomenutim kretanjem zarada. Beograd i, posebno, Vojvodina su ispod 50%. Kod urbanih i ostalih područja razlika praktično ne postoji.

Među zanimanjima su, kako smo naveli, izuzetni dobitnici zakonodavci, funkcioneri i rukovodioci/menadžeri, kvalifikovani radnici u poljoprivredi i ribarstvu i vojna lica. Kod školske spreme, izraziti dobitnici su oni sa nepotpunom osnovnom školom i sa fakultetom i drugom odgovarajućom visokom školom, dok su loše prošli oni sa osnovnom školom. Među različitim generacijama zaposlenih najbolje su prošli mladi (15-29), pa onda mlađa grupa (30-39), a najlošije oni preko pedeset godina.

Kod proizvodnih sektora najviši dobitak imaju državna uprava i socijalno osiguranje, trgovina, obrazovanje i poljoprivreda, dok gubici najviše pretežu u građevinarstvu, poslovima s nekretninama, finansijskom posredovanju i saobraćaju.

Generalno gledano, ove su tendencije u skladu sa onima koje smo registrovali u odeljku o kretanju zarada tokom krize.

Dve opšte napomene

Prethodna analiza nas upućuje na dva generalna zaključka.

Prvi je da su procesi na tržištu rada u vreme krize znatno složeniji nego što bi se očekivalo. Tako pad zaposlenosti u nekom sektoru, na nekoj teritoriji ili kod nekog profila ne vodi automatski povećanju nezaposlenosti i/ili smanjenju zarada, kako bi se moglo pretpostaviti na osnovu jednostavnih šema. Tako, na primer, natprosečan pad zaposlenih u najmlađoj kategoriji nije praćen natprosečnim povećanjem njihove nezaposlenosti, već je najveća rast nezaposlenosti imala srednja generacija. Ili, centralna Srbija je imala najveći pad zaposlenosti, ali je rast nezaposlenosti po regionima bio ujednačen. Štaviše, i pored pada zaposlenosti, centralna Srbija je postigla poboljšanje zarada u odnosu na druga dva regiona Srbije. Ili, pad zaposlenosti je podjednak na urbanom i ostalom području, ali je rast nezaposlenosti znatno veći na urbanom.

Takvi procesi posledica su postojanja curenja sa tržišta radne snage i bafera, odnosno složene mreže tokova između zaposlenosti, nezaposlenosti i neaktivnosti. Motivi i uzroci ovih kretanja su raznovrsni. Tako prelazak iz stanja zaposlenosti u neaktivnost može biti uzrokovano nemogućnošću da se aktivno traži zaposlenje, a usled nepostojanja zaposlenja. Ili, tu postoje i razlozi starenja stanovništva, koncentracije poljoprivrednog zemljišta, institucionalnih slabosti itd.

Drugi je potvrda koncepta ranjive zaposlenosti, odnosno visokih potencijalnih rizika koji prete aktivnima u poljoprivredi, samozaposlenima i povremeno zaposlenima. Za vreme krize neformalni sektor bio je glavna žrtva u pogledu zarada i zaposlenosti, dok je formalni daleko bolje održao dostignuti nivo. Štaviše, moglo bi se reći da u Srbiji postoji, kao i u nekim drugim zemljama iz okruženja, dualno tržište radne snage. Jedan segment obuhvata radna mesta u javnom sektoru i u modernom delu privatnog sektora; zaposleni uživaju zakonsku zaštitu i socijalno osiguranje; kriza ih malo pogađa. Drugi segment obuhvata ostale (individualna poljoprivreda, samozaposleni, siva ekonomija itd); njih niko ne štiti i kriza ih pogađa u potpunosti (osim delimično individualne poljoprivrede); ovaj segment snosi pretežan deo tereta prilagođavanja krizi.

Ekonomska politika

Zarade su umereno smanjene u vreme krize. To znači da se teret prilagođavanja ekonomije podnose i zaposlenost i zarade, ali zaposlenost u većoj meri. Sa opšteg stanovišta verovatno bi bilo bolje da su isključivo smanjene zarade, a da je zaposlenost ostala nepromenjena, jer bi teret krize bio ravnomernije raspoređen.

Državna politika u oblasti tržišta rada bila je vrlo skromna. Prvi potez, iz decembra 2008. godine, nije bio uspešan. Naime, ministar za rad i socijalnu politiku je sklopio, u ime Vlade, izmene opšteg kolektivnog sporazuma sa jednom malo važnom organizacijom poslodavaca, a zatim proširio važenje tih odredaba na sve firme u Srbiji. A njima se predviđalo povećanje plata svih zaposlenih za 20%! Naravno, ta bi promena bila vrlo pohvalna kada bi bila moguća, ali povećavati radikalno troškove rada privredi koja ulazi u krizu nije imalo smisla. Ubrzo je ovaj akt povučen.

Druga promena ticala se promene odredbe Zakona o radu iz jula 2009. godine o plaćenom odsustvu, na koje poslodavac može i po ranijim odredbama Zakona o radu da pošalje radnika, a sa naknadom prethodne zarade od najmanje 60%. Ovim izmenama omogućeno je produženje te mogućnosti sa 45 dana, na koliko je bila limitirana do sada, na neodređeno vreme. Time je država reagovala na činjenicu da je u mnogim firmama već istekao rok od 45 dana, pa je pretila opasnost da mnogi zaposleni dobiju otkaz usled smanjenja poslovne aktivnosti. Ovim su poslodavci dobili mogućnost da i nadalje održavaju radnu snagu sa nižim troškovima nego do sada dok ne dođu bolja vremena. Ipak, čini se da je propuštena dobra prilika da se unese više fleksibilnosti u radne odnose izmenom zakonske regulative, što će se neminovno pojaviti kao aktuelna opcija ukoliko kriza potraje.

U stvari, glavna mera koja bi mogla da potpomogne održanje zaposlenosti ili, bar, da ublaži njen pad nalazi se u oblasti fiskalne politike. Naime, budžet Srbije je počeo da ostvaruje sve veće deficite, što je prihvatao i Međunarodni monetarni fond. Na taj kejnzijski način se pokušavala održati tražnja u nacionalnoj ekonomiji, uzdrmano padom izvozne tražnje i tražnje stanovništva. Doduše, taj rast deficita nije bio posledica planirane kejnzijske politike, već rezultat smanjenja fiskalnih prihoda zbog pada i dohodaka i potrošnje stanovništva.

Aktivne mere politike zapošljavanja su skromne, a prevashodno iz fiskalnih razloga. Tokom 2009. pokrenuta su tri nova programa.. Prvi je „Prva šansa“ koji je trebalo da dovede do zapošljavanja deset hiljada pripravnika, s tim da Nacionalna služba zapošljavanja privremeno finansira zarade novozaposlenih. Program je bio uspešan i zapošljavanje je okončano u avgustu 2009. godine. Drugi je posvećen malim javnim radovima na lokalnom nivou. Sredstva se dodeljuju za projekte koje ponude lokalne vlasti i NVO, a pripadnici ranjivih grupa se povremeno angažuju. Za ova dva programa utrošeno je 3 milijarde dinara (35 miliona evra), koliko i za treći „Otpremninama do posla“.

Možda je uzdržanost dobra zbog toga što većina ovih mera obično daje nezadovoljavajuće rezultate, ali je kriza uvek pravi trenutak da se ispituju sve opcije, makar znatno povećanje profesionalne obuke. Takva orijentacija deklarativno postoji u Srbiji, ali su budžetom za njeno sprovođenje određena minimalna sredstva.

Slično tome, država nije ni pokušavala da smanji troškove rada u privredi (privremenim) budžetskim subvencijama zarada, bilo neposrednim davanjima, bilo kroz poreske olakšice. Jednostavno, javna potrošnja u Srbiji je prevelika, pa nije bilo finansijskih resursa za tako nešto ni uz znatne budžetske deficite.

I država i poslodavci igrali su na kartu relativno brzog okončanja krize. Država zbog sopstvene nemoći da preduzme nešto zaista korisno, a poslodavci zbog ograničenja

otpuštanja koja proizilaze iz zakonske regulative, ali i težnje da očuvaju obučenu radnu snagu za fazu uspona.

5. UTICAJ KRIZE NA SIROMAŠTVO I ZARADE

Ukoliko se period do četvrtog kvartala 2008. godine može okarakterisati kao period smanjenja siromaštva, ono što je usledilo nakon toga svakako bi se moglo opisati kao vreme pada životnog standarda i rasta siromaštva u Srbiji. Međutim, važno je istaći da je indeks siromaštva u periodu krize još uvek niži u poređenju sa indeksom siromaštva iz 2006. i 2007. godine.

Uticaj ekonomske krize na životni standard u Srbiji može se meriti poređenjem procena siromaštva za period pre krize, sa podacima iz poslednjeg kvartala 2008. godine i prva dva kvartala 2009. godine.

Kao što je već rečeno, apsolutna linija siromaštva u 2008. godini procenjena je na 7,323 dinara mesečno po ekvivalentnom odraslom. Analiza je potvrdila da je nakon perioda značajnog smanjenja siromaštva procenat siromašnih porastao na 7,4% u prvoj polovini 2009. godine. Dok je oštrina siromaštva ostala na istom nivou, dubina siromaštva je porasla sa 1,1% u trećem kvartalu 2008. godine na 1,6% u prvoj polovini 2009. godine.

Tabela 11. Procene siromaštva za Srbiju, 2008(Q3)-2009(Q1-Q2), (u %)

Indikatori siromaštva	2008 (Q3)	2008 (Q4)	2009(Q1-Q2)
Apsolutna linija siromaštva (po ekvivalentnom odraslom, u dinarima)	7,323	7,401	7,963
Procenat siromašnih	4,7	5,4	7,4
Dubina siromaštva	1,1	1,0	1,6
Oštrina siromaštva	0,5	0,3	0,5

Izvor: Procene RZS-a na osnovu podataka iz APD-a

Urbana i ruralna područja. U prvoj polovini 2009. godine, procenat siromašnih u ruralnim područjima je iznosio 10,3%, što je dvostruko veći procenat u odnosu na urbana područja (5,2%). Indeks siromaštva u ruralnim područjima je porastao sa 7,1% u prva tri kvartala 2008. godine na 10,3% u prva dva kvartala 2009. godine. U istom periodu, indeks siromaštva urbanih područja nije se mnogo menjao. U periodu krize, ruralna područja su bila više izložena riziku siromaštva i ukupni rast siromaštva se upravo dogodio na ovim područjima. Istovremeno, ranije predstavljena analiza tržišta rada je potvrdila da se na početku krize u Srbiji značajan pad zaposlenosti i dogodio u ruralnim oblastima.

Tabela 12. Siromaštvo po tipu naselja i regionima, ukupno stanovništvo, 2006-2009 (Q1-Q2), (u%)

	2006	2007	2008 Q1-Q3	2008 Q3	2008 Q4	2009 Q1-Q2
Urbano/Ruralno						
Urbano	5.3	6.0	5.4	3.8	3.4	5.2
Ruralno	13.3	11.2	7.1	5.9	8.3	10.3
Ukupno	8.8	8.3	6.1	4.7	5.4	7.4
Regioni						
Beograd	4.3	2.4	2.3	1.3	4.0	5.0
Vojvodina	8.6	11.9	8.4	3.1	1.5	4.1
Centralna Srbija	10.7	9.0	6.6	7.0	8.0	10.2
Ukupno	8.8	8.3	6.1	4.7	5.4	7.4

Izvor: Procene RZS-a na osnovu podataka iz APD-a

Regioni. U prvoj polovini 2009. godine, stopa siromaštva u Centralnoj Srbiji iznosila je 10% i bila je dvostruko viša nego u Beogradu i Vojvodini. U poređenju sa periodom pre krize, indeks siromaštva je relativno brzo rastao u Centralnoj Srbiji i u Beogradu dostižući nivo iz 2006. godine. Počevši od poslednjeg kvartala 2008. godine, siromaštvo je takođe poraslo u Vojvodini, ali je ipak ostalo na nivou dvostruko nižem nego u periodu pre krize. Kao što je već ukazano, ovi podaci se moraju tumačiti imajući u vidu specifične promene u uzorku od 2007. godine.

Starosne grupe i obrazovanje. Trend porasta siromaštva naročito je uticao na populaciju mlađu od 15 godina i na lica bez obrazovanja (Tabela 1 u Aneksu 2). Ukoliko analiziramo siromaštvo sa aspekta nivoa obrazovanja nosilaca domaćinstava (Tabela 1 u Aneksu 2), uočavamo da je indeks siromaštva bio mnogo viši kod stanovništva u domaćinstvima čiji su nosioci bili bez završene osnovne škole ili sa osnovnim obrazovanjem (30,9% u 2009). Može se legitimno zaključiti da se ukupan rast siromaštva u periodu krize dogodio upravo u okviru ove populacije.

Razlika među polovima. Analiza na nivou lica, ne pokazuje da je u periodu krize došlo do značajnih razlika u siromaštvu između muškaraca i žena (Tabela 1 u Aneksu 2). Međutim, kada se podaci za prvu polovinu 2009. godine posmatraju prema polu nosioca domaćinstva, evidentno je da postoje razlike među polovima. Siromaštvo je poraslo u svim domaćinstvima, ali je populacija u domaćinstvima u kojima je nosilac domaćinstva muškarac bila izložena većem riziku siromaštva (7,8% u poređenju sa 6,1% među stanovništvom u domaćinstvima u kojima je nosilac žena). Dodatno, populacija u domaćinstvima u kojima je nosilac muškarac sa niskim obrazovanjem (sa završenom osnovnom ili bez osnovne škole) bila je izložena visokom i rastućem riziku siromaštva.

Vulnerabilne grupe. Uzimajući u obzir činjenicu da u analizi podataka iz APD-a nije bilo moguće izvršiti dezagregaciju podataka do nivoa posebno ugroženih grupa poput romske populacije ili interno raseljenih lica, analiza u ovom izveštaju dopunjena je rezultatima istraživanja u okviru fokus grupa sa predstavnicima vulnerabilnih kategorija stanovništva

(Ipsos Strategic Marketing 2009). U ovom izveštaju predstavljamo samo glavne rezultate ovog istraživanja.

U delu istraživanja u fokus grupama učestvovali su predstavnici romske zajednice, interno raseljenih lica, samohranih majki i malih seoskih domaćinstava. Ispitanicima u fokus grupama je bilo veoma teško da se izjasne po pitanju tačnog početka krize, ali su se sve pomenute grupe suočavale sa ozbiljnim poteškoćama pri zadovoljavanju osnovnih životnih potreba još od jeseni 2008. godine. Na osnovu percepcija ispitanika, ključne negativne promene koje su se dogodile bile su: smanjena mogućnost nalaženja posla u neformalnoj ekonomiji (na koji se oni veoma oslanjaju), gubitak formalnog zaposlenja ili gubitak zaposlenja člana porodice, smanjene mogućnosti nalaženja novog posla, smanjene zarade i povećan teret rada. Ispitanici su dodatno ukazivali da je njihov položaj pogoršan i zbog porasta cena i povećanih troškova zdravstvene zaštite koje snose sami građani (npr. participacija i troškovi vezani za stomatološke usluge). Jedan broj ispitanika ističe i opšti porast neizvesnosti i odsustvo sigurnosti.

Prikazana analiza siromaštva upućuje na zaključak o znatnom smanjenju životnog standarda u Srbiji koje se dogodilo u skladu sa pogoršanjem makroekonomskih indikatora. Period krize obeležen je značajnim padom ekonomske aktivnosti, zaustavljanjem rasta zarada, padom zaposlenosti i rastom nezaposlenosti. Svi ovi faktori su negativno uticali na životni standard, posebno najsiromašnijih domaćinstva, koja se nalaze na dnu distribucije potrošnje.

Analiza koja sledi ima za cilj sagledavanje uticaja krize na zarade i potrošnju na osnovu podataka iz APD-a.

Prema podacima iz APD-a, uticaj krize na zarade je bio očigledan.²³ U donjoj tabeli predstavili smo zarade za kvintile potrošnje po ekvivalentnom odraslom u prvih devet meseci 2008. godine, poslednjem kvartalu 2008. i u prvoj polovini 2009. godine. Očigledno je da je uprkos trendu rasta u periodu pre nastanka krize, u periodu nakon poslednjeg kvartala 2008. godine, došlo do zaustavljanja rasta zarada.

U periodu krize, ili još preciznije od kraja 2008. godine, nije registrovan rast zarada, osim neznatnog porasta u drugom i trećem kvintilu potrošnje. U “najsromašnijem” kvintilu došlo je do blagog nominalnog pada zarada. Isto se dogodilo i kod “bogatijih” kvintila. U posmatranom periodu, samo je populacija u sredini distribucije bolje prošla, obzirom da su njihove zarade porasle između 2,4 i 4,5%.

²³ Prema definiciji iz APD-a, zarade podrazumevaju “redovne i vanredne naknade po osnovu zaposlenja (prihode, naknade na bazi kvartalnih i polugodišnjih izveštaja, dodatke iz radnog odnosa itd.). U ovom izveštaju, podaci iz APD-a korišćeni su da bi doprineli analizi uticaja krize na blagostanje i siromaštvo. Rezultati analiza iz ARS-a ostaju primarni izvor podataka za diskusiju ishoda na tržištu rada.

Tabela 13. Stope rasta zarada za kvintile potrošnje po ekvivalentnoj jedinici

Kvintili	2008 Q1-Q3	2008 Q4	2009 Q1-Q2	Indeks rasta zarada 2008Q4-2009 (Q1- Q2)
Najnižih 20%	19524	22140	22042	99,6
2	21684	24232	24810	102,4
3	24602	25019	26139	104,5
4	25212	28829	28808	99,9
Najviših 20%	32995	38048	35916	94,4

Izvor: RSZ na osnovu podataka iz APD-a

U uslovima kada zarade ne rastu i kada se životni standard pogoršava, moglo bi se očekivati da se siromašniji slojevi preusmere na neformalno tržište rada. Međutim, kako je u ranijoj analizi već ukazano, najveći pad zaposlenosti i zarada zabeležen je upravo u neformalnom sektoru. Smanjene mogućnosti za zapošljavanje u neformalnom sektoru su još više otežale položaj najsiromašnijih i njihovu šansu da se izbore sa krizom. Ovo potvrđuju i ranija istraživanja o uticaju finansijske krize na vulnerabilnu populaciju u Srbiji (CLDS 2009).

Distribucija potrošnje. U skladu sa podacima o zaradama, u kratkom vremenskom periodu, između poslednjeg kvartala 2008. godine i prve polovine 2009. godine, došlo je i do značajnog pada potrošnje (za 4,5% prema podacima iz APD-a). Diskusija o padu životnog standarda fokusirana je na najvulnerabilnije grupe i grupe koje se nalaze na samom dnu distribucije potrošnje. Analiza koja sledi predstavlja opis i promene profila prvog decila i prvog kvintila (10% i 20%) distribucije. Podaci se odnose na promene u periodu između prva tri kvartala 2008. godine i proseka za prvu polovinu 2009. godine (Tabela 8 u Aneksu 2).

Ukoliko analiziramo podatke po nivou obrazovanja, primećujemo da je veći deo populacije koja se nalazi u prvom (najnižem) decilu po potrošnji, završila samo osnovnu ili srednju školu (80%). U najnižem kvintilu po potrošnji relativno su više zastupljeni oni koji imaju završenu srednju školu. Udeo različitih grupa bio je relativno stabilan u posmatranim kvartalima, osim za populaciju sa završenom osnovnom školom. Njihova zastupljenost u prvom decilu zabeležila je stabilan rast sa 16,9% u prvih devet meseci 2008. godine, na 25,3% u prvoj polovini 2009. godine.

Udeo ruralne populacije u najsiromašnijem decilu i kvintilu bio je viši od udela urbane populacije i zabeležio je rast u periodu između poslednjeg kvartala 2008. godine i prva dva kvartala 2009. godine – sa 60,5% na 63% i sa 53,9% na 58,7%. Ono što je još značajnije primetiti jeste da je udeo ruralnog stanovništva stabilno rastao u periodu koji je prethodio nastanku krize (2008 Q1-Q3) i kasnije tokom krize (2008 Q4 – 2009 Q1-Q2).

U prvoj polovini 2009 godine, dve trećine stanovništva sa donjeg kraja distribucije bilo je iz Centralne Srbije. Ovaj udeo je daleko iznad njihovog procenta od 58% zabeleženih pre početka krize. Sličan trend rasta primećen je i u odnosu na stanovništvo iz Beograda, mada

sa mnogo nižim nivoom zastupljenosti – udeo od 9,1% u donjem decilu porastao je na 15,4% u prvoj polovini 2009. godine.

Udeo nezaposlenih među najsiromašnijima je bio dosta stabilan u posmatranom periodu. Muškarci i žene su bili zastupljeni u istoj meri u prvom kvintilu i njihov udeo se nije znatno menjao tokom vremena.

U odnosu na period pre nastanka krize, tokom krize se povećao udeo pojedinih kategorije stanovništva u najnižim decilima potrošnje. Najviše se povećao udeo manje obrazovanih i stanovnika izvan urbanih područja, kao i iz Centralne Srbije i Beograda.

Da bismo zaključili diskusiju o potrošnji, prilažemo dodatnu analizu podataka iz modula potrošnje (2009 Q2)²⁴. Na osnovu podataka o broju i udelu stanovništva po decilima potrošnje, moguće je analizirati različite grupe prema njihovom statusu na tržištu rada.

Tabela 14. Broj i udeo populacije prema decilu potrošnje za zaposlene, nezaposlene i neaktivne, 2009(Q2)

Decil potrošnje	Stanovništvo	Zaposleni		Nezaposleni		Neaktivni	
		Broj	%	Broj	%	Broj	%
1	753480	237830	8,7	60648	12,0	340296	10,4
2	752802	264491	9,7	59969	11,9	313148	9,6
3	752896	237441	8,7	67165	13,3	331384	10,2
4	752211	247981	9,1	56820	11,2	338630	10,4
5	755215	244983	9,0	50526	10,0	347339	10,7
6	752108	260468	9,6	47036	9,3	348386	10,7
7	751727	277071	10,2	42706	8,4	329621	10,1
8	753464	298859	11,0	34678	6,9	326819	10,0
9	751692	324267	11,9	32073	6,3	284757	8,7
10	752668	328403	12,1	53829	10,6	299829	9,2
Ukupno	7528262	2721795	100	505451	100	3260208	100

Izvor: procene RZS na osnovu podataka iz modula potrošnje

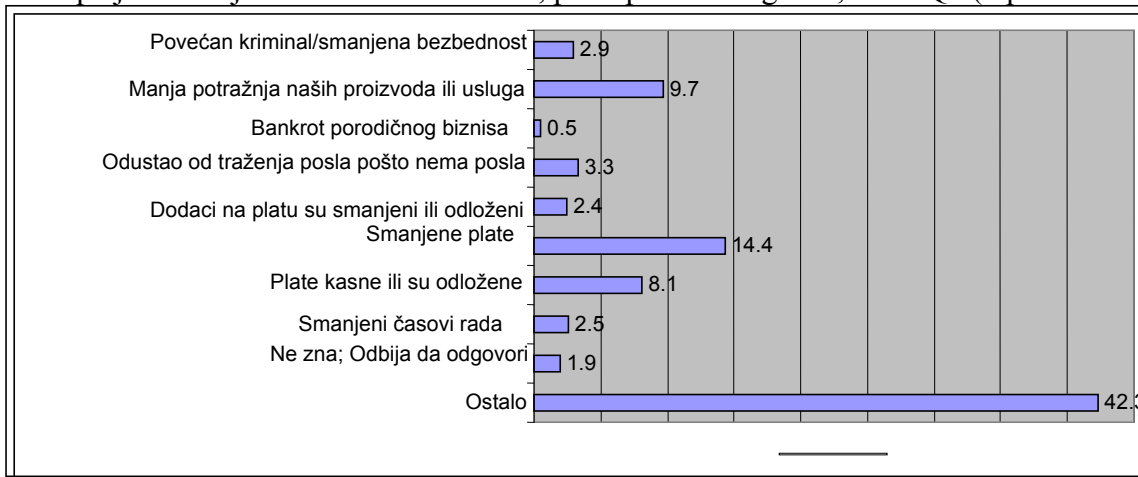
Rezultati govore o prilično ujednačenoj distribuciji analiziranih grupa po decilima, sugerišući mogućnost postojanja određenog stepena solidarnosti u stanovništvu. Među nezaposlenima, nešto veći broj lica se nalazi u najnižem decilu i kvintilu (12% odnosno 11,9%). Nasuprot tome, kod grupe zaposlenih, najviši procenat stanovništva je u najbogatijem decilu. U populaciji neaktivnih, distribucija po decilima je veoma ujednačena. Za dodatno sagledavanje uticaja krize, bilo bi značajno da se analiza podataka iz modula potrošnje nastavi, i to uključujući i analizu podataka o promeni radnog statusa (prelazak iz statusa nezaposlenog u status zaposlenog lica, ili neaktivnog i sl.) Takvu analizu nije bilo moguće uraditi za potrebe ovog izveštaja, jer modul potrošnje nije bio uključen u ranije ankete.

²⁴ Poseban modul o finansijskoj krizi koji sadrži pitanja o potrošnji domaćinstava, ali i pitanja koja se odnose na uticaj krize i mehanizme preživljavanja dodat je ARS-u u aprilu 2009. godine u cilju obogaćivanja analize o potrošnji za vreme krize i kao dodatak diskusiji o zaradama. Modul o potrošnji predstavlja skraćeni agregat potrošnje i kao takav se ne može koristiti za analizu siromaštva.

Strategije preživljavanja u periodu krize

Kao što je već ukazano, ekonomska kriza je značajno uticala na individualnu potrošnju i potrošnju domaćinstava u Srbiji. Uticaj je bio negativan i višestruk. S jedne strane, trend opadanja potrošnje u 2009. godini je rezultat povećanja nezaposlenosti i smanjenih mogućnosti za zapošljavanje, smanjenja broja radnih sati, kašnjenja ili obustave isplaćivanja zarada, ali i njihovog smanjenja. S druge strane, potrošnja je opala usled finansijske nesigurnosti. Na sledećem grafikonu prikazana je distribucija odgovora na pitanje o uticaju krize na domaćinstva u Srbiji.

Percepcije o uticaju krize na domaćinstva, prvi spontani odgovor, 2009 Q2 (u procentima)

Izvor: RZS na osnovu podataka iz modula potrošnje

Iako grafikon dobro ilustruje pojedine negativne posledice krize, njime nisu obuhvaćeni svi mogući odgovori. Prilično je visok broj ispitanika koji nisu izabrali ni jedan ponuđeni odgovor, već su njihovi odgovori svrstani pod "Ostalo", što sugeriše da ponuđeni odgovori ne odražavaju u potpunosti okolnosti u Srbiji u periodu krize. Prikupljene odgovore koji su svrstani pod "Ostalo" potrebno je odvojeno kodirati i dalje analizirati. Jedan od odgovora koji bi mogao da se uključi u upitnik odnosi se na moguća pitanja o smanjenoj mreži podrške (*porodica, prijatelji, rođaci, susedi*), ili, preciznije, na smanjenje doznaka i poklona. Nalazi kvalitativnih studija upućuju na to da ove vrste podrške obično izostaju, odnosno ne funkcionišu, u kriznim periodima (CLDS 2009).

Uz gore navedene, razmotrene percepcije o uticaju krize, modul o finansijskoj krizi je obuhvatio i najvažnije mehanizme preživljavanja koje je stanovništvo primenilo kao odgovor na krizu. Jedna od novina bila je i postavljanje sledećeg pitanja ispitanicima: Šta ste Vi ili članovi Vašeg domaćinstva učinili da bi ublažili negativne efekte ekonomske krize? Tabela 15 prikazuje strategije preživljavanja za ukupno stanovništvo, po polu i po kvintilima (za potpune rezultate vidi Tabelu 9 u Aneksu 2).

Tabela 15. Učestalost usvajanja različitih strategija preživljavanja u 2009. godini (Q2), prvi/jedini odgovor - ukupno, po polu, po kvintilu (*najčešći odgovori*)

Strategija preživljavanja	Ukupno	Pol		Kvintil				
		M	Ž	1	2	3	4	5
Odloženi zdravstvene troškove	6,7	6,2	7,9	8,1	7,1	7,2	5,5	5,7
Odloženi ostali troškovi domaćinstva	43,5	43,2	44,1	43,7	44,8	45,5	42,1	41,4
Odložene investicije u porodični posao	2,7	3,2	1,3	1,3	2,7	2,4	3,2	3,6
Odložene investicije u porodično poljoprivredno gazdinstvo	3,3	4,3	0,6	5,4	4,4	3,2	2,0	1,8
Morao da koristi ušteđevinu	13,9	14,1	13,4	11,9	12,3	14,5	16,4	13,7
Morao da traži pozajmicu od prijatelja ili rođaka u zemlji	6,3	5,3	8,8	10,3	8,2	5,5	4,1	4,3
Morao da traži pomoć / podršku od prijatelja/rođaka iz inostranstva	1,6	1,4	2,1	2,2	1,0	1,5	2,0	1,3
Morao da traži pozajmicu od nekog lica ili institucije	2,4	2,5	2,1	1,6	2,6	2,5	3,1	2,1
Odloženo plaćanje duga na kreditnoj kartici	2,3	2,5	1,7	0,6	2,0	1,9	4,3	2,5

Izvor: Procene RZS na osnovu modula o finansijskoj krizi koji je dodat u ARS u aprilu 2009. godine

Domaćinstva su na krizu najčešće reagovala smanjenjem tj. odlaganjem izmirenja određenih troškova (43,5%). To je obično bilo odlaganje potrošnje neprehrambenih proizvoda - kupovine odeće, nameštaja, kućnih aparata i drugih trajnih dobara. Drugi najčešći mehanizam preživljavanja je bilo korišćenje ušteđevine (13,9%). Gotovo jednak broj ispitanika morao je da odloži izmirenje zdravstvenih troškova (6,7%) ili da zatraži pozajmicu od prijatelja ili rođaka u Srbiji (6,3%). Poslednja dva odgovora bila su više prisutna među ispitanicima iz prvog kvintila (8,1 odnosno 10,3%).

Zapažanja vezana za mehanizme preživljavanja prvog kvintila samo delimično odgovaraju rezultatima istraživanja o uticaju krize na vulnerabilne grupe. To je razumljivo, jer bavljenje vulnerabilnim grupama znači fokusiranje na najsiromašnije među siromašnima. Njihove strategije preživljavanja mogu se adekvatno sagledati pre svega u kvalitativnim studijama koje se bave isključivo vulnerabilnim kategorijama, kao što su korisnici socijalne pomoći, interno raseljena lica, Romi, samohrane majke i mala seoska domaćinstva. Najnovija studija ove vrste upućuje na to da je najvažnija strategija preživljavanja posebno vulnerabilnih grupa traženje dodatnog posla (Ipsos Strategic Marketing, 2009). To su obično poslovi na neformalnom tržištu, poput sezonskih poslova, čišćenja, pomoći u kući i rada na građevini. Naredni mehanizam preživljavanja, gotovo jednako važan kao i prethodni, je smanjenje potrošnje. Domaćinstva štede na skupljim prehrambenim artiklima (*meso, voće, slatkiši*), a povećavaju potrošnju jeftinijih (*graška, krompira, brašna*). Ovaj pad potrošnje i efekat supstitucije nisu jasno izraženi u postojećem upitniku modula o finansijskoj krizi, i trebalo bi ih uključiti. Štedi se takođe na odlaganju plaćanja komunalnih usluga, odeći i obući i zadovoljenju dečjih potreba u domaćinstvima sa decom, koja su u Srbiji izložena većem riziku siromaštva od ukupne populacije (CDLS 2009). Konačno, za pripadnike vulnerabilnih grupa važan mehanizam preživljavanja su državni transferi, poput dečjih

dodataka i socijalne pomoći, kao i pozajmice od rođaka, prijatelja i suseda. Ovakvo rangiranje postojećih mehanizama preživljavanja čini vulnerabilne grupe dosta različitim u odnosu na ukupnu populaciju.

Ostale česte strategije preživljavanja ukupne populacije bile su: odlaganje investicija u poljoprivredne aktivnosti domaćinstva (3,3%) ili porodični biznis (2,7%), pozajmice od drugih lica ili od institucija (2,4%) kao i odlaganje izmirenja duga nastalog na kreditnim karticama (2,3%). Muškarci su češće nego žene bili primorani da odlože ulaganja u poljoprivredne aktivnosti, dok su žene češće tražile pozajmice od prijatelja i rođaka. Istovremeno, odlaganje investicija u poljoprivredne aktivnosti bilo je mnogo češće među domaćinstvima na dnu distribucije. Šta više, rezultati diskusija u fokus grupama (Ipsos Strategic Marketing 2009) pokazuju da su se u periodu krize žene u ruralnim područjima bolje snalazile nego muškarci. U odsustvu poljoprivrednih aktivnosti, žene su bile u mogućnosti da pronađu dodatne poslove poput čišćenja i pomoći u kući. Sa druge strane, to bi moglo značiti da su one bile i relativno više opterećene poslom. Osim ovih zapažanja, nije bilo drugih značajnih razlika u odgovorima muškaraca i žena.

Što se tiče prijavljivanja za socijalnu pomoć države, taj odgovor je kao najvažniji mehanizam preživljavanja navelo samo 1,3% osoba u najnižem kvintilu i to uglavnom žena. Kod ostatka stanovništva ovaj procenat je bio zanemariv, što je još jedna potvrda da se socijalna pomoć obično smatra krajnjim izborom i da je koriste siromašniji segmenti društva. Druga istraživanja o uticaju krize (CLDS 2009) pokazuju da je i krajem 2008. i početkom 2009. godine povećan broj korisnika socijalne pomoći, zahteva za socijalnom pomoći i jednokratnih pomoći. Što se daljih istraživanja tiče, bilo bi važno ispitati koliko socijalna pomoć i programi na tržištu rada zaista dobro targetiraju vulnerabilne kategorije i koliki je njihov značaj za prevladavanje negativnih posledica krize.

Na kraju, moguće je zaključiti i da za bogatije slojeve stanovništva postoji verovatno šira lepeza dobro razrađenih strategija preživljavanja koje nisu navedene u gornjoj tabeli, što može biti predmet daljih analiza. U prilog tome govori i činjenica da je oko 18 % ispitanika iz najvišeg kvintila odabralo "Ostalo" kao strategiju preživljavanja, nasuprot samo 5 % populacije u najnižem kvintilu (Tabela 9 u Aneksu 2).

Opšti opis mehanizama preživljavanja ne razlikuje se ukoliko se analizira po grupama prema njihovom statusu na tržištu rada: zaposleni, nezaposleni, neaktivni, penzioneri, zaposleni u javnom sektoru i zaposleni u neformalnom sektoru (Tabela 10 i Tabela 11 u Aneksu 2). Naravno, među zaposlenima, koji su finansijski boljestojeći od drugih grupa, odlaganje različitih ulaganja je češća strategija preživljavanja. Takođe oni se često odlučuju da koriste ušteđevinu, dok su nezaposleni i neaktivni češće primorani da traže pozajmice od prijatelja i rođaka. Podaci takođe omogućuju da analiziramo mehanizme preživljavanja među penzionerima, zaposlenima u javnom sektoru i licima zaposlenim u neformalnom sektoru – grupama koje se obično smatraju najugroženijih u periodu krize. Broj lica koja odlažu plaćanje medicinskih troškova je znatno viši među penzionerima. Istovremeno, zaposleni u neformalnom sektoru²⁵ češće navode odlaganje investicija u poljoprivredne

²⁵ U ARS-u se neformalna zaposlenost definiše korišćenjem koncepta zasnovanog na zaposlenju (job-based concept). Neformalni poslovi su poslovi koji nemaju osnovnu socijalnu ili pravnu zaštitu, pri čemu socijalna zaštita podrazumeva plaćeno odsustvo, doprinose za socijalno osiguranje i penzije, dok pravna zaštita pretpostavlja postojanje formalnog ugovora.

aktivnosti domaćinstava, dok zaposleni u javnom sektoru češće odlažu izmirenje duga nastalog na kreditnim karticama. Slično kao u prethodnoj diskusiji, odlaganje troškova domaćinstva i korišćenje ušteđevine ostaju dve najčešće strategije preživljavanja anketiranih domaćinstava.

U okviru pitanja o strategiji preživljavanja na koje su mogli da daju više odgovora (a ne samo da izdvoje jednu najvažniju strategiju) ispitanici su naveli (Tabela 12 u Aneksu 2): odlaganje troškova domaćinstva (27,7%), korišćenje ušteđevine (20,9%), odlaganje zdravstvenih troškova (13,2%) – posebno među ženama (17,2 procenta u poređenju sa 11,7% među muškarcima), pozajmljivanje od prijatelja i rođaka (11,2%), odlaganje izmirenja duga nastalog na kreditnim karticama (5,7 %), odlaganje investicija u porodični biznis (5,5 procentat) i poljoprivredne aktivnosti (5,4 %). I pored jasne razlike po učestalosti, redosled strategija ostao je dosta sličan kao i kada su ispitanici birali samo najvažniju strategiju. Slika postaje znatno drugačija kada se analiziraju ponudeni, a ne spontani odgovori ispitanika (Tabela 13 u Aneksu 2), gde smanjenje troškova domaćinstva i korišćenje ušteđevine postaju podjednako važni, a pozajmice prijatelja i porodice važnije od odlaganja zdravstvenih troškova. Za njima slede odlaganja izmirenja duga na kreditnoj kartici, zajmova od drugih lica ili institucija, kao i odlaganje plaćanja drugih zajmova.

Da zaključimo, prevashodni mehanizmi preživljavanja za koja su se domaćinstva u Srbiji odlučila tokom krize bili su da odlože ili smanje troškove. Drugi najčešći mehanizam bio je korišćenje ušteđevine. Kod ugroženih grupa najvažniji mehanizam je bila potraga za dodatnim zaposlenjem u neformalnom sektoru. Međutim, sa padom ekonomske aktivnosti smanjio se i broj poslova na neformalnom tržištu, čime su njihovi izgledi postali još nepovoljniji. Domaćinstva su se takođe oslanjala na zajmove i pozajmice od rođaka i prijatelja. Sa zaustavljanjem rasta zarada i smanjenjem zaposlenosti, smanjivao se i broj takvih transfera (CLDS 2009). U takvim uslovima pogoršan je položaj stanovništva, i njihove mogućnosti da se izbore sa negativnim posledicama krize. Posebno je pogoršan položaj najugroženijih kategorija čiji su i inicijalni životni uslovi bili izuzetno teški.

6. NEKE PREPORUKE ZA UBLAŽAVANJE EFEKATA KRIZE

Da bi ublažila efekte svetske finansijske krize, Vlada Srbije je preduzela određene mere u sferi finansijske stabilnosti, realnog sektora i zaposlenosti (Vlada Republike Srbije, 2009). Činjenica je, međutim da, u uslovima prevelike javne potrošnje i visokog budžetskog deficita, Srbija ne raspolaže dovoljnim finansijskim sredstvima i nema na raspolaganju širok izbor mera intervencionističke politike.

Suočena sa ovim realnim ograničenjima Vlada se, primorana delimično i dogovorom sa MMF-om, odlučila za zamrzavanje plata u javnom sektoru i penzija tokom 2009. i 2010. godine, kao i za smanjenje zaposlenosti u državnoj administraciji.

Ovo se, sa jedne strane, svakako mora oceniti kao pozitivno, imajući u vidu preveliku javnu potrošnju. S druge strane, međutim, ovaj paket mera će se svakako odraziti na stanje na tržištu rada u narednom periodu. Moguće je naravno da se državna administracija pre svega fokusira na ubrzano slanje u penziju svih onih koji su ispunili uslove za penzionisanje ili će ih ispuniti nakon korišćenja prava po osnovu nezaposlenosti. U tom slučaju smanjenje zaposlenosti koje će nastati kao posledica ovakvog poteza vlade delovaće u pravcu daljeg povećanja broja i udela neaktivnog stanovništva.

U kontekstu već niskih stopa aktivnosti treba imati na umu i moguće mere za njihovo povećanje, od kojih se neke razmatraju u okviru predstojeće reforme penzijskog sistema, kao što su produženje minimalne starosne granice, produženje obaveznog radnog staža za žene i zaoštavanje uslova penzionisanja za beneficirane kategorije osiguranika.

Fleksibilnost tržišta radne snage u Srbiji je niska, pogotovo u formalnom sektoru i to se veoma jasno manifestovalo tokom krize. Imajući u vidu smanjene opcije vlade da reaguje merama kenzijske politike u vreme krize, moguće je čak oceniti da je kratkoročno posmatrano nefleksibilnost tržišta radne snage delovala pozitivno, ublažavajući na prvi mah negativne posledice smanjenja društvenog proizvoda. Iako vreme krize nije pogodno za radikalne promene radnog zakonodavstva, ne treba zaboraviti da nefleksibilno tržište radne snage onemogućava restrukturiranje privrede i na dugi rok predstavlja prepreku za ekonomski rast.

Program aktivnih mera na tržištu rada u Srbiji je skroman, prevashodno iz fiskalnih razloga. Možda je to dobro zbog toga što većina ovih mera obično daje nezadovoljavajuće rezultate, ali je kriza uvek dobar trenutak da se ispitaju sve opcije.

U pojedinim zemljama javni radovi su, na primer, predstavljali važan deo sveukupne mreže socijalne sigurnosti tokom perioda krize (Svetska banka 2010). I u Srbiji je moguće razmotriti povećanje komponente javnih radova u okviru programa aktivnih mera na tržištu rada. Ako iz budžetskih razloga nije moguće da se ova sredstva povećaju, onda je moguće da se prestrukturiraju, kako bi u većoj meri bili usmerena ka siromašnijim slojevima stanovništva i to ka područjima koja su najviše pogođena krizom.

Prema rezultatima prezentiranog istraživanja o uticaju krize na siromaštvo, a imajući u vidu i stanje i kretanje na tržištu rada, mere bi prioritetno trebalo da se sprovedu na područjima izvan urbanih centara i u centralnoj Srbiji. Dodatno, program javnih radova bi mogao da bude redizajniran na način da primarno zapošljava najsiromašnije, a ne grupe koje su

ugrožene samo sa aspekta tržišta radne snage, kao što su dugoročno nezaposleni ili mladi. Iz praktičnih razloga, korisnici bi mogli da budu iz domaćinstava koja su već targetirana kao siromašna, kroz državne administrativne programe pomoći. Prednost u angažovanju na javnim radovima bi tako na primer, mogli da imaju radno-sposobni korisnici socijalne pomoći koji tokom 3 meseca u godini ne ostvaruju pravo na naknade, zatim oni koji su se prijavili za pomoć, ali su odbijeni, jer se po postojećem zakonu o socijalnoj zaštiti nalaze neposredno iznad administrativne linije siromaštva ili korisnici jednokratnih opštinskih pomoći.

Isti principi redizajniranja bi mogli da se primene i na neke druge programe aktivnih mera na tržištu rada. Pitanje je, međutim, koliko uopšte mere kao subvencije i povoljni krediti mogu da imaju pozitivne efekte na kretanje zaposlenosti, a posebno ko su „dobitnici“ ovih budžetskih prelivanja. U celini bi bilo neophodno detaljno istražiti efekte i efikasnosti dosadašnjih mera i u skladu sa nalazima predložiti njihove izmene.

U sferi državne politike finansijske podrške za siromašne, moguće je razmotriti promene u okviru dva targetirana programa: novčane socijalne pomoći i dečijih dodataka. U okviru prvog, treba ukazati da je pripremljen nacrt novog zakona o socijalnoj zaštiti, koji se nalazi u fazi javne rasprave.

Prema ovom nacrtu predviđeno je, između ostalog, povećanje skala ekvivalencije u sklopu definisanja cenzusa/iznosa pomoći. Nova zakonska rešenja predviđaju kako povećanje iznosa pomoći za postojeće korisnike, tako i proširenje kruga korisnika socijalne pomoći, zahvatajući najsiromašnije slojeve koji do sada nisu bili uključeni u sistem podrške. Procenjuje se da će povećanje obuhvata siromašnih domaćinstava iznositi gotovo 40%. Na nedovoljan obuhvat siromašnih, kao na najznačajniju manu aktuelnog programa, ukazano je u više istraživačkih projekata (CLDS, 2003; Matković, Mijatović, 2009; Svetska banka, 2009.) Budžetski efekti predloženih promena će takođe biti značajni, ali podnošljivi, imajući u vidu izuzetno niska izdvajanja za ove namene, kako u strukturi ukupnih budžetskih sredstava, tako i komparativno posmatrano (Svetska banka, 2009, s. 51).

Promene u navedenom pravcu, podržale su i međunarodne finansijske institucije. Svetska banka, je u svom izveštaju *Kako sa manje uraditi više*, eksplicitno podržala planirane promene i veća budžetska izdvajanja za ove namene. Takođe generalna je preporuka da se u vreme krize prošire programi za siromašne, ukoliko su oni relativno dobro targetirani (World Bank, 2010), kao što je slučaj u Srbiji.

Kako bi se ublažile negativne posledice krize na najsiromašnije, bilo bi značajno da ove promene stupe na snagu već 2010. godine, što bi zahtevalo i odgovarajući rebalans budžetskih sredstava. Treba, međutim, naglasiti da se puni finansijski efekti novih rešenja neće u celini odraziti na budžetsku potrošnju odmah neposredno nakon usvajanja novog zakona, kako iz administrativnih razloga (prevođenje korisnika na novi sistem), tako i usled relativno sporog reagovanje potencijalnih novih korisnika. Procenjuje se da su se iz ovih razloga i prethodne zakonske promene iz 2005. godine u punoj meri odrazile na povećanje broja korisnika tek sa vremenskim pomakom od nekoliko godina.

Kada su u pitanju dečiji dodaci, koji obuhvataju značajno veći deo populacije siromašnih domaćinstava, čini se da u postojećim budžetskim uslovima nema prostora za dalje proširenje ovog programa.

Za formulisanje politike i njeno adekvatno praćenje dobri statistički podaci su neophodan preduslov. Kao što se iz preduzetog istraživanja može uočiti kvalitet anketa nije u potpunosti zadovoljavajući, iako je tokom vremena značajno poboljšan. Jedan od problema je svakako neadekvatnost uzoračkog okvira, imajući u vidu da se on isključivo bazira na popisu iz veoma udaljene 2002. godine, uzrokujući visoku standardnu grešku. Ukoliko naredne godine bude sproveden popis ovaj problem će biti eliminisan. Sprovedeno istraživanje međutim jasno ukazuje i na neophodnost da se poveća uzorak u okviru ARS-a. Kvalitetne analize na nižem nivou dezagregiranosti podataka i za kraće vremenske intervale očigledno zahtevaju veći uzorak. Dodatno, ima prostora da se ponovo preispita i set pitanja u ovom statističkom istraživanju. Tako bi na primer, mogao da se unapredi upitnik u okviru modula koji je fokusiran na finansijsku krizu. U okviru aktuelne ankete relativno veliki broj ispitanika, naime, nije izabrao ni jedan od ponuđenih odgovora, u delu koji se odnosi na uticaj krize ili na strategije preživljavanja. Otuda bi pitanja mogla da budu unapređena i redefinisana kako bi potpunije odrazile percepcije ispitanika.

Urgentna je potreba i da se unapredi i redovna statistika, kako bi o kretanjima na tržištu radne snage moglo da se zaključuje na osnovu više izvora. Da bi to bilo moguće jedan od preduslova je i povezivanje informacionih sistema različitih državnih institucija.

Kada je reč o istraživanju siromaštva moguće je da se pre svega treba fokusirati na pripreme za uvođenje SILC-a26, statističkog istraživanja o životnom standardu po evropskoj metodologiji, za koje su u narednoj godini obezbeđena sredstva EU. U međuvremenu bi bilo poželjno da RZS zvanično objavljuje makar osnovne nalaze o siromaštvu, imajući u vidu konfuzije i nerazumevanja koje nastaju u javnosti, ali i među donosiocima odluka u Srbiji oko različitih podataka. Na osnovu uvida koje pruža i ovo istraživanje, podaci na nižem nivou dezagregiranosti bi trebalo da se objavljuju eventualno na polugodišnjem, a pre svega na godišnjem nivou, pošto na nivou jednog kvartala posmatrano, nisu dovoljno pouzdani.

Najzad, u periodu koji je neposredno pred nama potrebno je istraživački pažljivo ispratiti naredne ankete o radnoj snazi i o potrošnji domaćinstva, kako bi u potpuno kako bi u potpunosti mogle da se sagledaju posledice krize.

²⁶ SILC je skraćenica od *Statistics on Income and Living Conditions*

ANEKS 1 – TRŽIŠTE RADA PRE I ZA VREME KRIZE

Tržište rada pre krize

Tabela 1.

Stopa aktivnosti, 15+, %

	ukupno	žene	muškarci
2005	53,5	44,6	63,0
2006	51,0	42,5	60,1
2007	51,0	42,8	59,7
2008	53,5	43,3	60,4

Izvor: ARS

Tabela 2.

Stopa zaposlenosti, 15+, %

	ukupno	žene	muškarci
2005	42,3	32,9	52,4
2006	40,4	32,0	49,3
2007	41,8	33,8	50,3
2008	44,4	36,5	53,2

Izvor: ARS

Tabela 3.

Struktura zaposlenosti, po regionima, % od ukupno

	2005	2006	2007	2008
Vojvodina	27,5	28,6	26,2	25,6
Beograd	20,3	21,5	22,1	20,7
centralna Srbija	52,2	49,9	51,7	53,7
ukupno	100	100	100	100

Izvor: ARS

Tabela 4.

Tipovi svojine kao % ukupne zaposlenosti

	2006	2007	2008	2006	2007	2008
	ukupno			žene		
društveno vlasništvo	8,9	6,0	3,0	6,0	4,3	2,5
privatno vlasništvo	62,1	65,2	70,9	65,2	62,1	67,4
državno vlasništvo	26,3	25,5	24,4	25,5	30,8	28,8
drugi tipovi vlasništva	2,8	3,3	1,7	3,3	2,8	1,4

Izvor: ARS

Tabela 5.

Zaposlenost po sektorima, %

	2005	2008
poljoprivreda, šumarstvo i vodoprivreda	23,2	25,1
ribarstvo	0,1	0,1
vađenje ruda i kamena	1,2	1,1
prerađivačka industrija	18,2	17,2
proizvodnja el. energije, gasa i vode	2,1	1,6
građevinarstvo	6,1	6,3
trgovina na veliko i malo, opravke	14,9	14,8
hoteli i restorani	2,9	3,0
saobraćaj, skladištenje i veze	5,6	5,6
finansijsko posredovanje	1,6	2,0
poslovi s nekretninama, izdavanje	2,6	3,3
državna u prava i socijalno osiguranje	5,8	4,8
obrazovanje	5,2	4,3
zdravstvo i socijalni rad	5,8	6,2
ostale usluge	4,4	4,4
ostalo	0,3	0,2
ukupno, u 000	2733,4	2821,7

Izvor: ARS

Tabela 6.

Nezaposlenost po regionima, 2008, %

	ukupno	muškarci	žene
Srbija	13,6	11,9	15,8
Vojvodina	13,8	12,3	15,9
Beograd	13,8	13,2	14,5
centralna Srbija	13,5	11,2	16,4

Izvor: ARS

Tabela 7.

Dužina nezaposlenosti, 2008, %

Dužina vremena	ukupno	žene
do 1 godine	28,9	28,9
1-2 godine	17,1	17,1
2-4 godine	15,3	16,7
4-6 godina	17,1	16,0
7-10 godina	11,1	10,9
preko 10 godina	10,6	12,5

Izvor: ARS

Tabela 8.

Prosečna zarada po sektorima

	promena, stalne cene, %			Zarade u RSD
	2006	2007	2008	2008
ukupno	11,4	19,5	3,9	32746
poljoprivreda, šumarstvo i vodoprivreda	14,4	12,3	10,7	26696
ribarstvo	-11,6	-9,7	18,2	20921
vađenje ruda i kamena	14,1	21,7	0,5	39729
prerađivačka industrija	13,7	16,4	5,4	26391
proizvodnja el. energije, gasa i vode	6,5	22,1	-4,1	41222
građevinarstvo	12,8	21,1	6,9	30178
trgovina na veliko i malo, opravke	14,7	17,3	8,0	30561
hoteli i restorani	9,5	18,5	3,2	21800
saobraćaj, skladištenje i veze	8,8	12,7	3,5	35046
finansijsko posredovanje	12,7	12,7	-2,2	65419
poslovi s nekretninama, izdavanje	3,3	24,8	-2,4	37531
državna u prava i socijalno osiguranje	9,3	15,2	0,2	38730
obrazovanje	9,0	19,1	5,5	34451
zdravstvo i socijalni rad	9,1	28,3	0,2	34878
ostalo	5,0	11,9	0,9	31674

Izvor: RSO

Tabela 9.

Prosečne zarade, regioni, Srbija =100

Region	2005	2006	2007	2008
Vojvodina	90,8	88,3	89,3	89,3
Beograd	126,4	132,6	127,7	137,9
centralna Srbija	98,0	96,0	97,7	91,7
Srbija	100	100	100	100

Izvor: ARS

Tabela 10.

Odnos prosečne zarade muškaraca i žena, 2005-2008

	odnos
2005	1,15
2006	1,12
2007	1,13
2008	1,11

Izvor: ARS

Tržište rada za vreme krize

Tabela 11.

Zaposlenost po polu, promena u %

	okt08/ apr08	apr09/ okt08	apr09/ apr08	apr09, in 000
muškarci	0,5	-7,2	-6,8	1498,2
žene	-3,3	-3,8	-7,0	1144,5

Izvor: ARS

Tabela 12.

Formalni i neformalni sektopr, promena u %

sektor	ukupno okt08/ apr08	ukupno apr09/ okt08	žene okt08/ apr08	žene apr09/ okt08
zaposleni u neformalnom sektoru	-3,7	-9,4	-8,2	-8,8
zaposleni u formalnom sektoru	-0,4	-4,7	-1,5	-2,1

Izvor: ARS

Tabela 13.

Zaposlenost, urbana i ostala n aselja, promene u %

	okt08/apr08		apr09/okt08	
	ukupno	žene	ukupno	žene
urbano	0,7	-0,3	-6,3	-3,7
ostalo	-3,2	-7,1	-5,3	-4,0
ukupno	-1,2	-3,3	-5,8	-3,8

Izvor: ARS

Tabela 14.

Zaposlenost po regionima, promene u %

	ukupno		žene
	okt08/ apr08	apr09/ okt08 ²⁷	apr09/ apr08
Srbija	-1,2	-5,8	-7,0
centralna Srbija	-3,1	-7,1	-11,8
Beograd	2,7	-1,5	2,1
Vojvodina	-0,2	-6,6	-4,8

Izvor: ARS

Tabela 15.

Zaposlenost po sektorima, promene u %, apr09 prema okt08

	ukupno	žene
ukupno	-5,4	-5,0
poljoprivreda, šumarstvo i vodoprivreda	-9,2	-10,5
ribarstvo	-1,0	0,0
vađenje ruda i kamena	-0,4	-0,6
prerađivačka industrija	-7,4	-10,1
proizvodnja el. energije, gasa i vode	5,4	-0,6
građevinarstvo	-13,1	-14,6
trgovina na veliko i malo, opravke	-3,5	-1,0
hoteli i restorani	-10,7	10,7
saobraćaj, skladištenje i veze	-4,4	-6,7
finansijsko posredovanje	7,1	7,0
poslovi s nekretninama, izdavanje	-2,7	-7,9
državna u prava i socijalno osiguranje	-0,9	5,6
obrazovanje	2,6	4,3
zdravstvo i socijalni rad	-2,5	-4,2
ostalo	-1,6	5,0

Izvor: ARS panel data

Tabela 16.

Zaposlenost po školskoj spremi

	apr09/okt08, u %		apr09, u 000
	ukupno	žene	ukupno
ukupno	-5,4	-5,0	2610,3
nekompletna osnovna škola	-5,7	-3,8	220,7
osnovna škola	-5,8	-8,3	441,6
srednja škola	-7,0	-6,0	1480,7
viša, visoka.....	0,5	-0,7	467,4

Izvor: ARS panel data

Tabela 17.

Promene zaposlenosti po starosnim grupama, u %

starosne grupe	okt08/apr08			apr09/okt08		
	žene	ukupno	muškarci	žene	ukupno	muškarci
15-29	-0,9	1,0	2,2	-3,8	-13,6	-19,7
30-44	-2,7	-0,8	0,7	-5,2	-5,3	-5,3
45-59	-4,0	-1,6	0,3	-3,5	-4,8	-5,7
60+	0,0	-4,2	-2,5	0,6	1,2	1,6

Izvor: ARS

Tabela 18.

Promene zaposlenosti po zanimanjima, u %

	okt08/apr08		apr09/okt08	
	ukupno	žene	ukupno	žene
zakonodavci, rukovodioci i menadžeri	14,2	5,8	-12,6	-14,4
stručnjaci	3,2	2,4	-2,5	-0,3
stručni saradnici i tehničari	0,2	-5,8	-1,9	1,9
službenici	-0,6	-0,1	-4,5	-1,6
radnici u uslugama i trgovci	2,5	6,1	-3,3	-3,5
kvalifikovani radnici, rukovaoci mašinama i monter, zanatlije itd.	-7,0	-14,6	-5,4	-6,1
osnovna-jednostavna zanimanja	8,8	7,7	-16,7	-9,5

Izvor: ARS

Tabela 19.

Učešće i promene nezaposlenosti, regioni, u %

	Učešće	Promene				
	apr08	okt08/apr08		apr09/okt08		apr09/apr08
		ukupno	žene	ukupno	žene	
Srbija	100	5,5	6,9	6,9	1,6	12,7
centralna Srbija	53,6	3,1	3,4	14,3	7,0	17,8
Beograd	20,6	10,0	11,2	-7,5	-9,4	1,7
Vojvodina	25,8	6,8	11,7	3,9	-0,9	10,9

Izvor: ARS

Tabela 20.

Promene nezaposlenosti, urbana and ostala, u %

područje	okt/apr08		apr09/okt08	
	ukupno	žene	ukupno	žene
urbano	8,4	9,9	8,1	2,2
ostalo	0,4	1,9	4,5	0,5

Izvor: ARS

Tabela 21.

Učešće i promene nezaposlenosti, starosna struktura, u %

starost	učešće apr08	apr09/apr08
ukupno	100	12,7
15-29	38,6	-7,4
30-44	33,6	-9,5
45-59	26,7	-23,2
60+	1,4	-35,3

Izvor: ARS

Tabela 22.

Učešće i promene nezaposlenosti, školska sprema, u %

	učešće	promene			
	apr08	okt08/apr08		apr09/okt08	
	ukupno	ukupno	žene	ukupno	žene
ukupno	100	5,5	6,9	6,9	1,6
nekompletna osnovna škola	3,8	-19,9	-23,9	4,4	21,1
osnovna škola	17,1	4,9	-4,3	7,2	11,8
srednja škola	67,9	7,1	12,7	6,2	-3,6
viša, visoka...	11,3	4,6	1,7	11,0	12,7

Izvor: ARS

Tabela 23.

Prosečne zarade, dinari

	april08	oktobar08	april09
zarade, ARS	25668	26602	27425
zarade, ARS, stalne cene	25668	25638	25340
promena, zarade ARS u %		-0,1	-1,2
zarade, RAD	32562	34311	32571
promena, zarade, RAD, stalne cene, u %		1,6	-9,0

Izvor: ARS, RAD

Tabela 24.

Odnos: zarade/pol, april 2009.

pol	neformalni	formalni
Srbija	100	100
muškarci	107,5	103,5
žene	84,9	95,9

Izvor: ARS

Tabela 25.

Zarade na urbanim i ostalim područjima

područje	april08	oktobar08	april09
Srbija	100	100	100
urbano	1,08	1,09	1,08
ostalo	0,84	0,83	0,84

Izvor: ARS

Tabela 26.

Zarade po regionima

	april08	oktobar08	april09
Srbija	100	100	100
centralna Srbija	0,89	0,92	0,92
Vojvodina	0,93	0,92	0,91
Beograd	1,27	1,27	1,24

Izvor: ARS

Tabela 27.
Odnos i promene zarada po zanimanjima

	okt08	Growth apr09/okt08
Srbija	100	-4,2
zakonodavci, rukovodioci i menadžeri	161,8	-3,5
stručnjaci	139,3	-4,2
stručni saradnici i tehničari	101,5	-3,4
službenici	89,7	-3,5
radnici u uslugama i trgovci	69,9	-5,1
kvalifikovani radnici i poljoprivredi i ribarstvu	55,2	0,6
zanatlije i slični	83,5	-6,5
rukovaoci mašinama i monteri	86,7	-3,1
osnovna-jednostavna zanimanja	64,2	-4,6
vojna lica	131,7	-5,0

Izvor: ARS panel data

Tabela 28.
Odnos zarada po starosnim grupama

	apr08	okt08	apr09
Srbija	100	100	100
15-29	0,80	0,80	0,83
30-44	1,02	1,00	1,01
45-59	1,07	1,08	1,06
60+	0,79	1,35	0,98

Izvor: ARS

Tabela 29.
Radni status, u %

	oktobar 2008	april 2009
zaposleni	44,2	41,6
nezaposleni	7,2	7,7
neaktivni	48,6	50,7
ukupno 15+	100	100

Izvor: ARS panel data

Tabela 30.

Promena kvintila po zaradama, oktobar 2008-april 2009, u %

		% change	% gain/ loss	Share in ukupno change
	Srbija	11.4	50	100
region	centralna Srbija	12,0	58,4	52,9
	Beograd	11,1	48,1	20,4
	Vojvodina	10,6	34,7	26,7
vrsta naselja	urbano	13,1	50,1	61,2
	ostalo	9,4	49,8	38,8
zanimanja	zakonodavci, rukovodioci i menadžeri	2,4	100,0	0,9
	stručnjaci	15,4	55,7	12,2
	stručni saradnici i tehničari	15,8	52,9	18,2
	službenici	17,8	49,8	9,9
	radnici u uslugama i trgovci	11,9	56,5	14,2
	kvalifikovani radnici i poljoprivredi i ribarstvu	0,5	100,0	0,7
	zanatlije i slični	16,4	36,5	22,5
	rukovaoci mašinama i monter i	16,1	44,6	10,9
	osnovna-jednostavna zanimanja	14,8	55,1	10,2
	vojna lica	30,5	100,0	0,3
školska sprema	bez škole	0,0		0,0
	nepotpuna osnovna škola	2,0	84,6	1,3
	osnovna škola	7,6	31,9	12,3
	srednja škola	13,8	50,5	70,1
	viša škola	16,9	55,3	7,4
	fakultet, akademija, i viši stepeni	9,4	61,4	8,9
starost	15-30	15,4	58,2	21,3
	31-40	13,3	54,3	27,0
	41-50	12,2	50,5	26,4
	50+	8,0	37,9	25,3
sektor	poljoprivreda, šumarstvo i vodoprivreda	2,0	57,0	4,3
	ribarstvo	0,0		0,0
	vađenje ruda i kamena	32,2	43,6	2,2
	prerađivačka industrija	18,9	47,1	30,7
	proizvodnja el. energije, gasa i vode	17,8	35,1	2,7
	građevinarstvo	13,0	32,4	7,8
	trgovina na veliko i malo, opravke	11,0	67,0	12,8
	hoteli i restorani	7,3	50,8	1,8
	saobraćaj, skladištenje i veze	14,6	35,9	7,0
	finansijsko posredovanje	17,5	35,1	2,8
	poslovi s nekretninama, izdavanje	10,0	33,2	3,4
	državna u prava i socijalno osiguranje	16,0	70,6	6,7
	obrazovanje	12,5	66,3	4,0

	zdravstvo i socijalni rad	13,6	49,7	8,8
	ostalo	10,6	52,8	4,5

Izvor: ARS panel data

Napomene: (1) u prvoj koloni je naveden običan procenat onih iz kvintila koji su prešli u druge kvintile; u drugoj i trećoj koloni je korišćen ponderisani zbir onih koji su promenili kvintil, pri čemu je ponder bio broj promenjenih kvintila (na primer: 2 ukoliko je prelaz iz drugog u četvrti kvintil); (2) u drugoj koloni dobitak preteže kada je broj veći od 50, a gubitak kada je manji od 50.

Tabela 31.

Promena radnog statusa stanovništva starog 15+ između oktobra 2008. i aprila 2009, u %

		ukupno promenjen status	zaposleni u nezaposlene	zaposleni u neaktivne	nezaposleni u zaposlene	nezaposleni u neaktivne	neaktivni u zaposlene	neaktivni u nezaposlene	učešće u Srbija =100
region	centralna Srbija	11,5	2,3	6,2	0,6	0,4	1,1	0,8	54,0
	Beograd	15,9	3,8	3,5	0,6	2,3	5,0	0,7	20,2
	Vojvodina	12,2	2,8	3,7	1,3	1,4	1,3	1,6	25,8
vrsta naselja	urbano	12,8	3,1	3,9	1,2	1,5	1,9	1,3	53,9
	ostalo	12,3	2,3	6,4	0,3	0,5	2,1	0,7	46,1
školska sprema	bez škole	32,4	0,0	12,4	0,0	8,6	11,5	0,0	0,8
	nepotpuna osnovna škola	17,1	0,8	10,8	0,4	1,1	3,2	0,7	7,6
	osnovna škola	14,5	1,5	8,0	0,3	0,5	1,8	2,3	17,0
	srednja škola	13,2	4,0	4,3	1,1	1,2	1,7	0,9	57,7
	viša škola	8,2	0,9	2,8	1,2	1,0	2,2	0,0	5,6
	fakultet, akademija i viši stepen	3,9	0,0	0,8	0,2	0,7	1,6	0,6	11,2
starost	15-30	22,4	6,3	5,8	2,3	2,6	3,1	2,3	14,9
	31-40	10,2	3,3	2,6	1,1	1,1	1,3	0,8	23,3
	41-50	7,5	2,0	2,6	0,5	0,5	1,3	0,7	25,8
	preko 50	13,6	1,4	8,0	0,2	0,8	2,4	0,9	36,0

ANEKS 2 – SIROMAŠTVO PRE I U TOKU KRIZE

Siromaštvo u periodu pre nastanka krize

Tabela 1.

Indeks siromaštva, ukupno stanovništvo (u %)

	2006	2007	2008 (Q1-Q3)	2008 Q3	2008 Q4	2009 (Q1-Q2)
Urbana/Ruralna područja, muško stanovništvo						
Urbano	5.4	6.0	5.6	3.8	3.2	5.1
Ruralno	12.4	10.6	7.1	6.4	8.1	10.7
Ukupno	8.5	8.0	6.3	5.0	5.3	7.6
Urbana/Ruralna područja, žensko stanovništvo						
Urbano	5.1	6.0	5.2	3.9	3.5	5.3
Ruralno	14.1	11.9	7.1	5.3	8.5	10.0
Ukupno	9.1	8.5	6.0	4.5	5.6	7.2
Obrazovni nivo, ukupno stanovništvo						
Nezavršena osnovna škola	18.8	17.3	10.7	10.9	11.1	18.0
Osnovna škola	12.3	10.9	8.5	5.6	9.2	9.7
Srednja škola	5.3	5.4	4.8	3.1	2.9	4.1
Viša škola	1.1	1.1	2.1	0.7	1.5	2.2
Fakultet	2.0	0.7	1.2	0.5	0.4	0.8
Ukupno	8.3	7.8	6.0	4.5	5.2	7.0
Obrazovni nivo, muško stanovništvo						
Nezavršena osnovna škola	20.2	18.2	11.8	10.3	12.6	21.4
Osnovna škola	13.0	11.6	9.4	8.4	10.9	11.2
Srednja škola	5.9	6.2	4.8	3.1	3.2	4.6
Viša škola	0.5	0.7	2.2	1.4	1.8	2.1
Fakultet	2.4	0.8	0.7		0.8	1.5
Ukupno	8.2	7.7	5.9	4.5	5.3	7.2
Obrazovni nivo, žensko stanovništvo						
Nezavršena osnovna	18.1	16.8	10.2	11.2	10.5	16.3

škola						
Osnovna škola	11.8	10.3	7.7	3.6	7.8	8.4
Srednja škola	4.5	4.6	4.7	3.1	2.6	3.7
Ekonomska aktivnost, ukupno stanovništvo						
Samozaposleni – sa radnicima	1.2	-	0.9	2.9	-	2.8
Samozaposleni – bez radnika	11.2	10.8	5.4	6.5	4.6	6.1
Zaposleni u privatnom sektoru	5.2	5.5	4.8	3.1	5.8	4.7
Zaposleni u javnom i drugim sektorima	3.7	2.7	2.1	1.1	0.3	2.8
Neplaćeni radnik u porodici	12.7	12.8	3.0	3.3	8.0	5.4
Nezaposleni	15.0	11.5	12.4	10.7	11.3	13.9
Učenik/student	5.4	4.5	4.5	3.7	3.1	4.4
Domaćica	13.5	15.0	8.9	4.3	8.2	15.3
Penzioner	7.2	6.3	5.8	3.4	3.7	5.9
Primalac naknade	30.3	43.2	18.4	12.0	22.5	29.8
Osoba sa invaliditetom	21.1	22.5	19.7	24.3	22.0	33.4
Vojno lice/sluzba	9.0	20.9	29.2			
Drugo	28.8	19.2	29.2	13.9	12.3	20.5
Ukupno	8.3	7.8	6.0	4.5	5.2	7.0
Ekonomska aktivnost, muško stanovništvo						
Samozaposleni – sa radnicima	1.5	-		-	-	4.1
Samozaposleni – bez radnika	10.1	11.2	5.6	6.5	5.0	5.1
Zaposleni u privatnom sektoru	6.3	6.2	5.5	2.7	6.9	5.0
Zaposleni u javnom i drugim sektorima	4.7	3.6	2.2	1.7		3.9
Neplaćeni radnik u porodici	13.8	10.7	3.7	4.7	7.6	7.6
Nezaposleni	15.3	12.4	13.1	13.2	11.4	16.8
Učenik/student	6.4	4.8	4.6	3.0	2.7	4.7
Domaćica	-	-	-	-	-	-
Penzioner	7.9	7.7	6.0	2.9	4.7	7.4
Primalac naknade	24.6	28.2	10.1	8.1	50.2	33.5
Osoba sa invaliditetom	19.9	26.3	14.5	18.9	31.0	52.2
Vojno lice/sluzba	9.0	20.9	29.2			
Drugo	25.1	20.5	25.7	15.5	27.9	13.0
Ukupno	8.2	7.7	5.9	4.5	5.3	7.2
Ekonomska aktivnost,						

žensko stanovništvo						
Samozaposleni – sa radnicima	-	-	3.8	9.5	-	-
Samozaposleni – bez radnika	14.5	9.5	4.6	6.6	3.4	10.5
Zaposleni u privatnom sektoru	3.7	4.5	3.8	3.6	4.2	4.3
Zaposleni u javnom i drugim sektorima	2.4	1.8	2.0	0.5	0.6	1.6
Neplaćeni radnik u porodici	12.2	13.8	2.7	2.6	8.2	4.1
Nezaposleni	14.8	10.8	11.7	8.5	11.1	11.5
Učenik/student	4.5	4.2	4.4	4.3	3.4	4.0
Domaćica	13.6	15.1	9.0	4.3	8.2	15.3
Penzioner	6.6	5.2	5.6	3.7	2.9	4.7
Primalac naknade	34.1	55.7	26.8	16.4	10.4	24.3
Osoba sa invaliditetom	21.8	20.8	22.8	27.1	19.5	22.6
Vojno lice/služba	-	-	-	-	-	-
Drugo	33.4	17.4	33.7	-	-	27.6
Ukupno	8.5	7.8	6.1	4.5	5.1	6.8
Starosna grupa, ukupno stanovništvo						
0 – 6	12.5	13.2	7.9	6.4	6.3	9.4
7 -14	10.7	9.9	6.5	6.3	7.3	10.9
15 – 25	8.7	6.9	6.8	5.3	4.8	6.9
26 – 60	7.7	7.0	5.4	4.2	5.0	6.5
60+	9.6	9.7	6.8	4.6	5.9	7.8
Ukupno	8.8	8.3	6.1	4.7	5.4	7.4
Starosna grupa, muško stanovništvo						
0 – 6	12.3	11.2	9.0	7.4	2.7	9.7
7 -14	8.6	8.7	8.4	8.3	6.9	10.5
15 – 25	9.0	6.9	6.9	4.4	4.7	7.5
26 – 60	7.7	7.3	5.5	4.9	5.0	6.6
60+	8.7	9.3	6.1	3.8	6.5	8.1
Ukupno	8.5	8.0	6.3	5.0	5.3	7.6
Starosna grupa, žensko stanovništvo						
0 – 6	12.7	15.0	6.7	5.2	10.1	9.1
7 -14	12.9	11.2	4.2	4.2	7.8	11.4
15 – 25	8.3	7.0	6.7	6.1	4.8	6.2
26 – 60	7.6	6.8	5.3	3.7	4.9	6.4
60+	10.3	10.1	7.3	5.2	5.5	7.6
Ukupno	9.1	8.5	6.0	4.5	5.6	7.2

Izvor: RZS procena na osnovu podataka iz APD-a.

Tabela 2.

Siromaštvo prema ekonomskoj aktivnosti nosioca domaćinstva, 2006-2008(Q1-Q3) (u %)

Ekonomska aktivnost	2006	2007	2008 Q1-Q3
Samozaposlen	12.5	12.6	6.2
Zaposlen u privatnom sektoru	7.6	6.7	5.0
Zaposlen u javnom i nekom drugom sektoru	3.3	3.1	2.4
Nezaposlen	14.7	10.9	16.5
Penzionisan	8.7	7.6	5.9
Primalac naknade	46.2	41.7	23.2
Ukupno	8.8	8.3	6.1

Izvor: RZS procena na osnovu podataka iz APD-a.

Tabela 3.

Siromaštvo prema obrazovnom nivou nosioca domaćinstva, 2006-2008(Q1-Q3) (u %)

Obrazovni nivo	2006	2007	2008 Q1-Q3
Nezavršena osnovna škola	20.8	18.8	9.2
Osnovna škola	13.7	13.2	9.2
Srednja škola	5.5	5.4	5.4
Viša škola	0.6	0.1	2.5
Fakultet	1.8	0.4	1.6
Ukupno	8.8	8.3	6.1

Izvor: RZS procena na osnovu podataka iz APD-a.

Tabela 4.

Siromaštvo prema nivou obrazovanja nosilaca domaćinstava – muški i ženski nosioci komparativno, 2006-2008(Q1-Q3) (u%)

Obrazovni nivo, muški nosioci	2006	2007	2008 Q1-Q3
Nezavršena osnovna škola	21.0	18.6	8.9
Osnovna škola	14.0	14.3	10.2
Srednja škola	5.8	6.1	5.7
Viša škola	0.4	0.2	1.9
Fakultet	1.9	0.5	0.6
Ukupno	8.6	8.3	6.2
Obrazovni nivo, ženski nosioci			
Nezavršena osnovna škola	20.4	19.2	9.7
Osnovna škola	12.7	9.6	5.4
Srednja škola	3.8	2.7	4.1
Viša škola	1.2	-	5.4

Fakultet	1.4	-	5.1
Ukupno	9.5	7.9	6.0

Izvor: RZS procena na osnovu podataka iz APD-a.

Tabela 5.

Siromaštvo prema starosnim grupama,
2006-2008(Q1-Q3) (u %)

Starosne grupe, ukupno stanovništvo	2006	2007	2008 Q1-Q3
0 - 6	12.5	13.2	7.9
7 - 14	10.7	9.9	6.5
15 - 25	8.7	6.9	6.8
26 - 60	7.7	7.0	5.4
60+	9.6	9.7	6.8
Ukupno	8.8	8.3	6.1

Izvor: RZS procena na osnovu podataka iz APD-a.

Tabela 6.

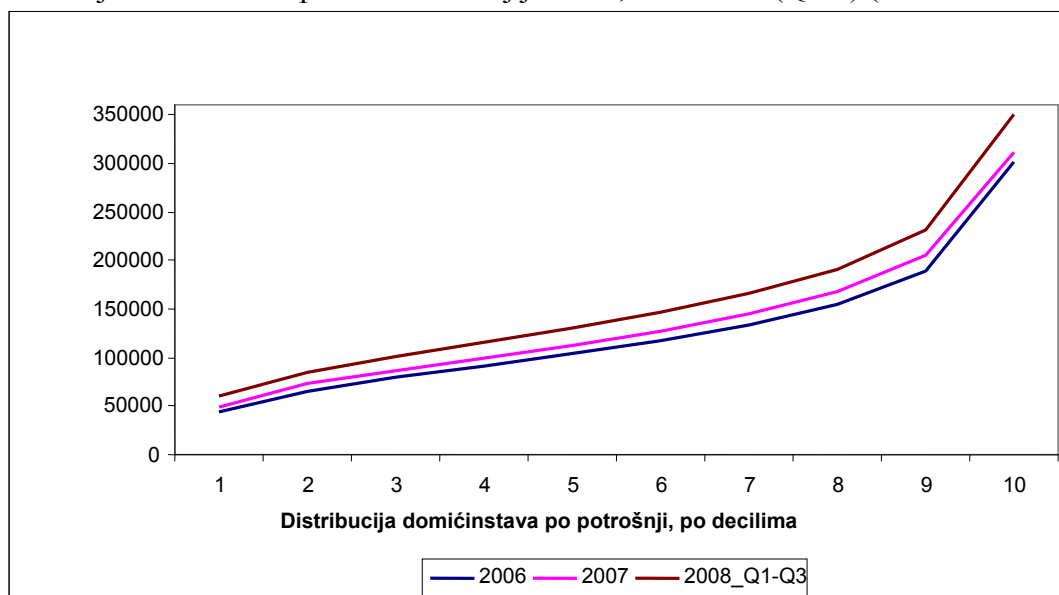
Stanovništvo prema starosti nosioca domaćinstva,
2006-2008(Q1-Q3) (u %)

Starosna grupa	2006	2007	2008 Q1-Q3
15 – 25	12.7	15.5	14.0
26 – 60	8.1	7.4	6.3
60+	9.8	9.6	5.7
Ukupno	8.8	8.3	6.1
Starosna grupa, muškarci			
15 – 25	5.3	-	14.7
26 – 60	8.1	7.7	6.3
60+	9.6	9.7	5.9
Ukupno	8.6	8.3	6.2
Starosna grupa, žene			
15 – 25	23.8	28.7	12.9
26 – 60	8.2	6.1	6.9
60+	10.3	9.5	5.0

Izvor: RZS procena na osnovu podataka iz APD-a.

Grafikon

Potrošnja domaćinstva po ekvivalentnoj jedinici, 2006-2008(Q1-3) (sva domaćinstva)

Izvor: RZS na osnovu podataka iz APD-a.

Siromaštvo u periodu krize

Tabela 7.

Siromaštvo prema obrazovnom nivou nosioca domaćinstva, 2006-2009 (Q1-Q2) (u %)

	2006	2007	2008 Q1-Q3	2008 Q3	2008 Q4	2009 Q1-Q2
Obrazovni nivo						
Nezavršena osnovna škola	20.8	18.8	9.2	7.8	7.8	17.6
Osnovna škola	13.7	13.2	9.2	7.8	13.8	13.3
Srednja škola	5.5	5.4	5.4	3.7	2.5	4.1
Viša škola	0.6	0.1	2.5	2.0	3.3	2.3
Fakultet	1.8	0.4	1.6	1.0	1.7	0.8
Ukupno	8.8	8.3	6.1	4.7	5.4	7.4
Obrazovni nivo, muškarci						
Nezavršena osnovna škola	21.0	18.6	8.9	6.5	7.6	20.9
Osnovna škola	14.0	14.3	10.2	9.5	15.5	15.3
Srednja škola	5.8	6.1	5.7	4.1	2.3	4.3
Viša škola	0.4	0.2	1.9	2.6	4.0	2.8
Fakultet	1.9	0.5	0.6	-	2.0	1.0
Ukupno	8.6	8.3	6.2	4.9	5.6	7.8

Obrazovni nivo, žene						
Nezavršena osnovna škola	20.4	19.2	9.7	10.6	8.2	11.7
Osnovna škola	12.7	9.6	5.4	2.3	6.3	7.5
Srednja škola	3.8	2.7	4.1	1.3	3.4	3.1
Viša škola	1.2	-	5.4	-	-	-
Fakultet	1.4	-	5.1	4.7	-	-
Ukupno	9.5	7.9	6.0	3.9	4.8	6.1

Izvor: RZS procena na osnovu podataka iz APD-a.

Tabela 8.

Distribucija stanovništva, decili potrošnje po ekvivalentnoj jedinici, (u %)

	1. Decil			1. & 2. Decil		
	2008 Q1-Q3	2008 Q4	2009 Q1-Q2	2008 Q1-Q3	2008 Q4	2009 Q1-Q2
Obrazovni nivo						
Nezavršena osnovna škola	16.9	19.6	25.3	16.5	18.0	21.4
Osnovna škola	30.1	39.0	29.0	28.3	32.2	28.2
Srednja škola	47.4	39.5	42.6	49.6	45.2	46.2
Viša škola	2.9	1.5	2.7	3.0	2.8	3.0
Fakultet	2.7	0.4	0.4	2.6	1.8	1.3
Ekonomska aktivnost						
Samozaposlen	7.1	7.3	6.7	8.0	6.9	7.8
Zaposlen u privatnom sektoru	16.5	22.1	13.3	18.1	24.4	15.5
Zaposlen u javnom sektoru	7.1	2.5	9.7	8.8	6.2	9.7
Nezaposlen	23.0	23.4	23.2	18.4	19.1	19.3
Penzionisan	18.3	11.9	15.8	18.7	14.0	16.6
Primalac naknade	1.5	1.2	1.2	1.2	1.1	1.1
Urbana/Ruralna područja						
Urbana	54.3	39.5	37.0	50.2	46.1	41.3
Ruralna	45.7	60.5	63.0	49.8	53.9	58.7
Regioni						
Beograd	9.1	20.2	15.4	13.3	21.0	15.3
Vojvodina	32.6	5.0	16.4	30.0	8.6	18.6
Centralna Srbija	58.3	74.8	68.2	56.7	70.4	66.1
Pol						
Muški	53.3	50.4	52.9	52.0	52.5	51.9
Ženski	46.7	49.6	47.1	48.0	47.5	48.1
Starosna grupa						
0 – 6	7.8	7.6	7.6	6.9	6.3	5.9
7 -14	10.0	13.9	12.7	10.0	11.0	11.5
15 – 25	17.1	12.8	15.2	15.8	15.1	16.1

26 – 60	49.0	49.9	49.1	49.9	51.3	50.4
60+	16.1	15.8	15.4	17.4	16.3	16.1

Izvor: RZS procena na osnovu podataka iz APD-a.

Strategije preživljavanja

Tabela 9.

Učestalost usvajanja različitih strategija preživljavanja u 2009. godini (Q2), prvi spontani odgovor - ukupno, po polu, po kvintilu (u %)

Strategija preživljavanja	Ukupno	Pol		Kvintil				
		M	Ž	1	2	3	4	5
Odložena hipoteka	0.31	0.29	0.36	0.39	0.49	0.11	0.27	0.32
Odloženi troškovi obrazovanja	0.69	0.61	0.88	0.31	1.07	0.42	0.83	0.79
Odloženi zdravstveni troškovi	6.65	6.18	7.87	8.05	7.13	7.21	5.50	5.67
Odloženi ostali troškovi	43.47	43.22	44.11	43.66	44.81	45.54	42.10	41.36
Odložene investicije u porodični posao	2.69	3.22	1.33	1.33	2.68	2.38	3.19	3.63
Odložene investicije u porodično poljoprivredno gazdinstvo	3.26	4.28	0.60	5.44	4.41	3.18	1.98	1.82
Morao da proda kuću	0.12	0.14	0.07	0.14	0.15	0.10	0.24	
Morao da proda auto	0.65	0.78	0.31	0.75	0.08	0.54	1.17	0.69
Morao da proda nešto drugo iz domaćinstva	1.61	1.75	1.25	1.99	1.50	2.14	1.15	1.33
Morao da koristi ušteđevinu	13.87	14.05	13.41	11.91	12.30	14.50	16.44	13.66
Morao da traži pozajmicu od prijatelja ili rođaka u zemlji	6.29	5.34	8.76	10.31	8.21	5.54	4.10	4.30
Morao da traži pomoć / podršku od prijatelja/rođaka iz inostranstva	1.58	1.39	2.07	2.17	1.03	1.48	1.96	1.31
Morao da traži pozajmicu od nekog lica ili institucije	2.41	2.54	2.05	1.57	2.64	2.52	3.10	2.08
Odloženo plaćanje duga na kreditnoj kartici	2.30	2.53	1.70	0.60	1.95	1.86	4.29	2.47
Odloženo plaćanje ostalih kredita/zajmova	0.74	0.60	1.10	0.83	0.78	0.55	0.53	1.00
Morao da započne	0.63	0.68	0.51	1.21	0.34	0.49	0.91	0.31

dotatni posao								
Morao da se vrati na porodično imanje/posao u ličnoj proizvodnji	0.29	0.41	-	0.70	0.22	0.18	0.37	0.07
Morao da traži socijalnu pomoć	0.46	0.23	1.06	1.31	0.61	0.15	0.29	0.13
Ostalo	10.04	9.57	11.24	5.13	6.63	9.23	10.07	17.74
Odbija da odgovori	1.93	2.17	1.31	2.21	2.96	1.87	1.49	1.30
Ukupno	100	100	100	100	100	100	100	100

Izvor: RZS na osnovu podataka iz modula o finansijskoj krizi iz aprila 2009.

Tabela 10.

Učestalost usvajanja različitih strategija preživljavanja u 2009. godini (Q2), po statusu na tržištu rada (u %)

Strategija preživljavanja	Zaposleni	Nezaposleni	Neaktivni
Odložena hipoteka	0.33	0.39	0.33
Odloženi troškovi obrazovanja	0.82	0.69	0.82
Odloženi zdravstveni troškovi	4.77	4.29	6.73
Odloženi ostali troškovi	42.02	47.46	45.31
Odložene investicije u porodični posao	4.14	2.25	2.09
Odložene investicije u porodično poljoprivredno gazdinstvo	6.28	1.95	2.81
Morao da proda kuću	0.11	0.21	0.12
Morao da proda auto	0.62	0.73	0.73
Morao da proda nešto drugo iz domaćinstva	1.74	1.27	1.80
Morao da koristi ušteđevinu	14.05	12.40	13.81
Morao da traži pozajmicu od prijatelja ili rođaka u zemlji	4.34	9.80	6.13
Morao da traži pomoć / podršku od prijatelja/rođaka iz inostranstva	1.34	1.81	1.43
Morao da traži pozajmicu od nekog lica ili institucije	2.80	3.03	2.53
Odloženo plaćanje duga na kreditnoj kartici	3.18	2.81	2.29
Odloženo plaćanje ostalih kredita/zajmova	0.84	0.79	0.66
Morao da započne dodatni posao	0.61	1.35	0.67
Morao da se vrati na porodično imanje/posao u ličnoj proizvodnji	0.45	0.37	0.37
Morao da traži socijalnu pomoć	0.08	0.37	0.43
Ostalo	9.61	6.19	8.86
Odbija da odgovori	1.85	1.83	2.09
Ukupno	100	100	100

Izvor: RZS na osnovu podataka iz modula o finansijskoj krizi iz aprila 2009.

Tabela 11.

Učestalost usvajanja različitih strategija preživljavanja u 2009. godini (Q2) – penzioneri, zaposleni u javnom sektoru, zaposleni u neformalnom sektoru (u %)

Strategija preživljavanja	Penzioneri	Zaposleni u javnom sektoru	Zaposleni u neformalnom sektoru
Odložena hipoteka	0.26	0.42	0.29
Odloženi troškovi obrazovanja	0.56	1.20	0.42
Odloženi zdravstveni troškovi	8.33	3.99	6.19
Odloženi ostali troškovi	45.26	45.64	42.09
Odložene investicije u porodični posao	1.92	2.91	3.19
Odložene investicije u porodično poljoprivredno gazdinstvo	3.11	2.52	12.86
Morao da proda kuću	0.07	0.22	0.22
Morao da proda auto	0.37	0.57	0.25
Morao da proda nešto drugo iz domaćinstva	1.62	0.92	2.71
Morao da koristi uštedevinu	13.54	15.24	13.33
Morao da traži pozajmicu od prijatelja ili rođaka u zemlji	5.39	3.79	4.63
Morao da traži pomoć / podršku od prijatelja/rođaka iz inostranstva	1.25	0.81	1.90
Morao da traži pozajmicu od nekog lica ili institucije	1.69	3.09	2.38
Odloženo plaćanje duga na kreditnoj kartici	1.73	4.65	0.12
Odloženo plaćanje ostalih kredita/zajmova	0.77	1.00	0.40
Morao da započne dodatni posao	0.55	0.49	0.72
Morao da se vrati na porodično imanje/posao u ličnoj proizvodnji	0.48	0.25	0.41
Morao da traži socijalnu pomoć	0.38	0.10	0.16
Ostalo	10.77	11.21	5.91
Odbija da odgovori	1.96	1.00	1.83
Ukupno	100	100	100

Izvor: RZS na osnovu podataka iz modula o finansijskoj krizi iz aprila 2009.

Tabela 12.

Učestalost usvajanja različitih strategija preživljavanja u 2009. godini (Q2), ostali spontani odgovori - ukupno, po polu, po kvintilu (u %)

Strategije	Ukupno	Pol		Kvintili				
		M	Ž	1	2	3	4	5
Odložena hipoteka	0.18	0.18	0.16	0.23	0.36		0.17	0.16
Odloženi troškovi obrazovanja	2.04	1.69	3.03	0.78	2.57	1.51	2.34	3.03
Odloženi zdravstveni troškovi	13.15	11.69	17.24	15.61	15.15	14.42	11.51	9.31
Odloženi ostali troškovi	27.68	27.67	27.72	28.99	26.21	29.37	27.37	26.24
Odložene investicije u porodični posao	5.51	6.34	3.20	5.20	4.23	4.93	5.72	7.41
Odložene investicije u porodično poljoprivredno gazdinstvo	5.36	6.29	2.76	9.72	4.22	5.05	2.95	5.17
Morao da proda kuću	0.18	0.10	0.39				0.85	
Morao da proda auto	1.19	1.40	0.62	0.37	0.75	0.95	2.87	0.91
Morao da proda nešto drugo iz domaćinstva	3.59	3.66	3.39	4.05	2.36	4.12	3.14	4.14
Morao da koristi ušteđevinu	20.88	21.81	18.26	16.63	17.93	21.64	23.17	24.29
Morao da traži pozajmicu od prijatelja ili rođaka u zemlji	11.20	10.46	13.28	12.21	14.71	11.46	9.45	8.58
Morao da traži pomoć / podršku od prijatelja/rođaka iz inostranstva	2.90	2.57	3.82	2.68	2.95	3.79	2.93	2.01
Morao da traži pozajmicu od nekog lica ili institucije	4.78	4.60	5.29	2.90	6.88	4.03	4.86	5.36
Odloženo plaćanje duga na kreditnoj kartici	5.70	5.38	6.59	2.44	5.91	4.93	7.28	7.78
Odloženo plaćanje ostalih kredita/zajmova	4.07	3.90	4.53	2.23	3.38	2.57	6.68	5.40
Morao da započne dodatni posao	0.80	0.85	0.68	1.57	1.18	0.38	0.18	0.87
Morao da se vrati na porodično imanje/posao u ličnoj proizvodnji	0.76	0.85	0.54	0.70	1.77	0.30	0.61	0.58
Napustio školu da bi našao posao	0.18	0.25		0.27	0.33		0.16	0.19
Morao da traži	0.72	0.67	0.86	2.20	0.53	0.40	0.21	0.40

socijalnu pomoć								
Ostalo	2.69	2.50	3.21	1.54	3.18	2.15	3.41	3.18

Izvor: RZS na osnovu podataka iz modula o finansijskoj krizi iz aprila 2009.

Tabela 13.

Učestalost usvajanja različitih strategija preživljavanja u 2009. godini (Q2), potpomognuti odgovori - ukupno, po polu, po kvintilu (procenat)

Strategija preživljavanja	Ukupno	Pol		Kvintil				
		M	Ž	1	2	3	4	5
Odložena hipoteka	0.12	0.16					0.55	
Odloženi troškovi obrazovanja	2.96	2.88	3.18	3.85	3.34	2.79	3.43	1.66
Odloženi zdravstveni troškovi	13.28	12.34	16.00	14.17	12.09	14.21	14.18	11.67
Odloženi ostali troškovi	18.39	19.06	16.45	20.33	17.98	14.60	21.05	18.51
Odložene investicije u porodični posao	5.92	7.17	2.29	4.62	5.58	5.05	8.06	5.92
Odložene investicije u porodično poljoprivredno gazdinstvo	5.57	5.92	4.57	10.54	5.69	3.81	4.23	4.87
Morao da proda kuću	0.37	0.33	0.45	0.41		0.74	0.59	
Morao da proda auto	1.21	1.41	0.65	1.35	0.96	0.45	1.53	1.80
Morao da proda nešto drugo iz domaćinstva	4.85	4.71	5.27	4.46	4.25	6.82	3.63	4.83
Morao da koristi ušteđevinu	18.97	20.32	15.06	18.84	16.99	21.46	17.57	19.49
Morao da traži pozajmicu od prijatelja ili rođaka u zemlji	15.01	14.69	15.95	17.07	23.78	13.39	12.89	10.19
Morao da traži pomoć / podršku od prijatelja/rođaka iz inostranstva	5.32	3.89	9.45	4.32	5.49	6.27	6.44	3.78
Morao da traži pozajmicu od nekog lica ili institucije	8.74	8.19	10.35	4.26	10.32	10.14	9.45	8.69
Odloženo plaćanje duga na kreditnoj kartici	9.49	8.69	11.81	3.49	7.90	12.26	12.26	9.64
Odloženo plaćanje ostalih kredita/zajmova	7.28	7.13	7.71	4.56	10.15	5.48	6.04	10.17
Morao da započne dodatni posao	2.90	3.19	2.07	4.55	1.19	1.98	4.59	2.29
Morao da se vrati na	1.53	1.80	0.75	1.23	0.95	1.24	1.96	2.10

porodično imanje/posao u ličnoj proizvodnji								
Napustio školu da bi našao posao	0.34	0.34	0.35	0.28	0.95	0.38	0.21	
Morao da traži socijalnu pomoć	2.42	2.27	2.85	6.57	2.59	1.30	1.01	1.72
Ostalo	2.95	2.97	2.88	1.97	2.78	0.51	2.72	6.63

Izvor: RZS na osnovu podataka iz modula o finansijskoj krizi iz aprila 2009.

REFERENCE

- Arandarenko Mihail (2009), *Zaposlenost između tranzicije i ekonomske krize*
- CLDS (2003), *Siromaštvo i reforma finansijska podrške siromašnima*
- CLDS (2005), *Četiri godine tranzicije u Srbiji*
- CLDS (2009), *Uticaj ekonomske krize na porodice sa decom: Analiza novih korisnika MOP-a*, Nacrt izveštaja za UNICEF
- IMF (2009a), *World Economic Outlook*
- IMF (2009b), *Republic of Serbia: First Review Under the Stand-By Arrangement*
- IMF (2009c), *Republic of Serbia: Request for Stand-By Arrangement*
- Ipsos Strategic Marketing (2009), *Brza procena krize, izveštaj za Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva u okviru Kabineta potpredsednika Vlade za evropske integracije i za Svetsku banku*
- Krstić, Gorana i Victor Sulla (2007), *Osnovni dokument o trendovima i profilu siromaštva u Srbiji: 2004 – 2006. godine*, Svetska banka, Washington, D.C.
- Matković, Gordana i Boško Mijatović (2009), *Analiza uticaja državne finansijske podrške siromašnima*, Vlada Republike Srbije, Tim potpredsednika Vlade za implementaciju Strategije za smanjenje siromaštva
- OECD (2008), *Serbia: Labor Market in Transition*
- Republički zavod za statistiku (2008), *Anketa o životnom standardu: Srbija 2002-2007*
- Republički zavod za statistiku (2008), *Saopštenje broj 269 od 30.09.2008.*
- Republički zavod za statistiku (2009), *Baza podataka statistike stanovništva*
- Republika Srbija (2006), *Nacionalna strategija privrednog razvoja Republike Srbije od 2006. do 2012. godine*
- Svetska Banka (2006), *Srbija: Procena tržišta rada*
- Svetska Banka (2009), *Srbija: Kako sa manje uraditi više*
- Vlada Republike Srbije (2003), *Strategija za smanjenje siromaštva u Srbiji*
- Vlada Republike Srbije (2009), *Revidirani memorandum o budžetu i ekonomskoj i fiskalnoj politici za 2010. godinu sa projekcijama za 2011. i 2012. godinu*

World Bank (2010), The Crisis Hits Home, *Stress-Testing Households in Europe and Central Asia*